

**Eerste
Kamer** der Staten-Generaal

Jaarbericht Eerste Kamer

Parlementair jaar
2018 - 2019

Geachte lezer,

Het doet ons genoegen u hierbij het Jaarbericht van de Eerste Kamer der Staten-Generaal over het parlementaire jaar 2018-2019 aan te bieden. Het Jaarbericht geeft inzicht in de wijze waarop de Eerste Kamer is omgegaan met haar bevoegdheden. Aan de hand van voorbeelden wordt geïllustreerd hoe de Kamer in nationaal en internationaal verband werkt. Foto's en infographics brengen het Kamerwerk verder uitgebreid in beeld.

U kunt het Jaarbericht bekijken en downloaden op www.eerstekamer.nl/jaarbericht.

Wij hopen dat dit Jaarbericht een goed beeld geeft van de werkzaamheden van de Eerste Kamer en de wijze waarop de Kamer haar wetgevende en controlerende taak heeft vervuld.

prof. dr. J.A. (Jan Anthonie) Bruijn
Voorzitter

Mr. dr. R. (Remco) Nehmelman
Griffier

Jaarbericht Eerste Kamer

Parlementair jaar
2018 - 2019

Eerste
Kamer *der Staten-Generaal*

<i>Infographics</i>	3	3. Communicatie en voorlichting	56
<i>Inleidende beschouwingen</i>	4	1. <i>Onderwijs</i>	57
1. De Eerste Kamer in Nederland en in Koninkrijksverband	14	2. <i>Publieksevenementen</i>	60
1. <i>De Eerste kamer als medewetgever</i>	15	3. <i>Provincies</i>	63
1.1. <i>Toetsingskader en criteria</i>	15	4. <i>Publicaties</i>	64
1.2. <i>Wetssystematiek en wetgevingsproces (samenhang van wetgeving, novelle/ wetswijziging, verhouding formele wet – lagere regelgeving)</i>	25	5. <i>Eerste Kamer online</i>	64
1.3. <i>Consultatie van deskundigen I</i>	29	4. Bijlagen	65
1.4. <i>Verworpen, ingetrokken en aangehouden wetsvoorstellen</i>	32	1. <i>Samenstelling fracties</i>	66
2. <i>De Eerste Kamer als controleur van de regering</i>	36	2. <i>Commissies</i>	73
2.1. <i>Consultatie van deskundigen II</i>	38	3. <i>De organisatie van de Eerste Kamer</i>	74
3. <i>Koninkrijksrelaties</i>	39	3.1 <i>Politieke organisatie</i>	74
2. De Eerste Kamer in internationaal verband	42	3.2 <i>Ambtelijke organisatie</i>	75
1. <i>De Eerste Kamer en Europa</i>	43	4. <i>Kosten wetgeving en controle Eerste Kamer</i>	78
2. <i>Internationale contacten</i>	48		

Infographics

<i>Zetelverdeling sinds 11 juni 2019</i>	5
<i>Verschillen Eerste Kamer en Tweede Kamer</i>	16
<i>Behandelde wetsvoorstellen</i>	18
<i>Doorlooptijden wetsvoorstellen</i>	21
<i>Vergaderstatistieken</i>	24
<i>Gebruik van bevoegdheden</i>	28
<i>Behandeling nieuwe Europese voorstellen</i>	44
<i>Internationale contacten</i>	48
<i>Bezoekers Open Monumentendag</i>	62
<i>Samenstelling fracties</i>	66
<i>Zetelverdeling 2018-2019</i>	72
<i>Organisatiestructuur Griffie</i>	76
<i>Formatie Griffie</i>	77
<i>Leeftijdsopbouw en m/v Griffie</i>	77
<i>Verplichtingen, uitgaven en ontvangsten</i>	78

Inleidende beschouwingen

Het parlementair jaar 2018-2019 was in meerdere opzichten een bijzonder jaar. Het was het jaar waarin op 20 maart 2019 directe verkiezingen voor Provinciale Staten plaatsvonden en daarmee indirect voor de Eerste Kamer. Op 4 juni 2019 namen we afscheid van de ‘oude’ Kamer en een week later, op 11 juni 2019, trad de ‘nieuwe’ Eerste Kamer aan. Ook vierden de Staten-Generaal dat het algemeen kiesrecht voor mannen én vrouwen in 2019 honderd jaar bestond.

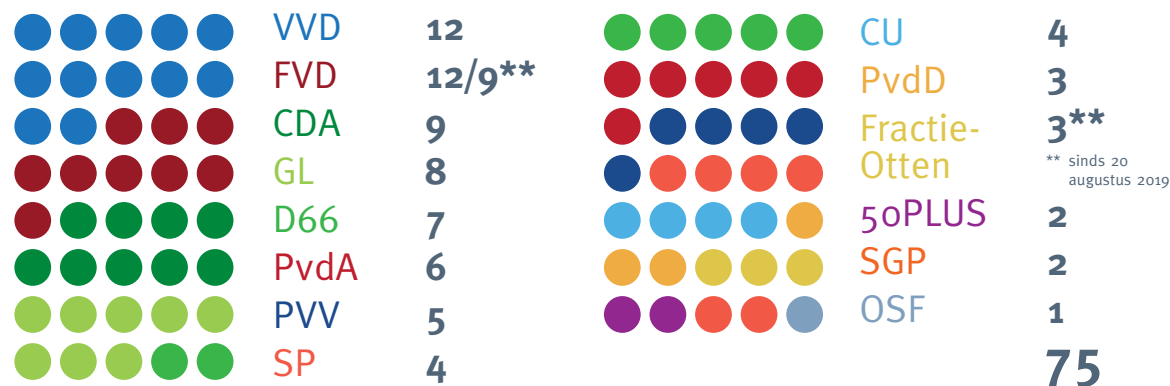
Dit Jaarbericht zet uiteen hoe de Eerste Kamer in het parlementair jaar 2018-2019 haar taak als medewetgever en controleur van de regering heeft vervuld. De Eerste Kamer toetst in de Nederlandse parlementaire democratie aan het einde van het wetgevingsproces de kwaliteit van de voorgestelde wetgeving. Deze kwaliteitstoets gebeurt aan de hand van drie hoofdcriteria: rechtmatigheid, handhaafbaarheid en uitvoerbaarheid. Ook in het parlementair jaar 2018-2019 kwamen de aangegeven criteria weer veelvuldig aan de orde. Niet zelden leidde dit tot kritische vragen van de Eerste Kamer aan de regering.

Kamerwisseling 2019

Op 27 mei 2019 vonden de verkiezingen voor de Eerste Kamer plaats. Voor het eerst ook met de stem van Caribisch Nederland, nadat in 2017 een Grondwetwijziging is aangenomen voor het verkiezen van kiescolleges in het Caribisch deel van het Koninkrijk. De op 20 maart 2019 gekozen kiescolleges hebben op 27 mei voor het eerst deelgenomen aan de Eerste Kamerverkiezingen. De uitslag bracht de komst van de nieuwe fractie van Forum voor Democratie (FVD) die in zeteltal gelijk eindigde met de VVD (elk 12 zetels) maar in aantal uitgebrachte stemmen de grootste werd. Na een afsplitsing binnen FVD werd de VVD weer de grootste fractie in de Eerste Kamer. De Eerste Kamer telde aan het eind van het parlementaire jaar 2018-2019 veertien fracties. In de nieuwe Eerste Kamer traden 44 nieuwe Leden aan, onder wie een aantal mensen dat al eerder deel had uitgemaakt van deze Kamer. In de nieuwe samenstelling van de Eerste Kamer heeft het kabinet-Rutte III zijn meerderheid verloren: 32 van de 75 zetels worden ingenomen door de regeringspartijen VVD, CDA, D66 en ChristenUnie.

De Kiesraad maakt de uitslag van de Eerste Kamerverkiezingen bekend

Zetelverdeling sinds 11 juni 2019

- 1 *Beëdiging van Griffier Nehmelman*
- 2 *Bloemen én hamer van Kamernestor Kox voor de nieuwe Kamervoorzitter*
- 3 *De nieuwe Eerste Kamer voor het eerst bijeen op 11 juni 2019*
- 4 *Senatoren Nooren (rechts) en Gerkens (links) gekozen als respectievelijk Eerste en Tweede Ondervoorzitter*

Behalve een nieuwe Kamer traden dit parlementair jaar ook een nieuwe Voorzitter en Griffier aan. Enkele maanden voor de Eerste Kamerverkiezingen maakte Voorzitter Ankie Broekers-Knol bekend niet beschikbaar te zijn voor een nieuwe termijn. Op 11 juni werd daarom Joris Backer gekozen als tijdelijk Voorzitter van de nieuw gekozen Eerste Kamer. Op 2 juli 2019 werd door de Kamer ondergetekende als Voorzitter gekozen, en een week later, op 9 juli, werden Jopie Nooren en Arda Gerkens gekozen als respectievelijk Eerste en Tweede Ondervoorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Remco Nehmelman volgde op 1 oktober 2018 Geert Jan Hamilton als Griffier op. Hamilton gaf ruim twaalf jaar leiding aan de ambtelijke organisatie van de Eerste Kamer.

*Minister Van Engelshoven (OCW) tijdens het debat
over de rentemaatstaf lening hoger onderwijs*

Elke Kamerwisseling stelt de continuïteit van het werk van de fracties, de commissies, de interparlementaire delegaties en de Kamer als geheel op de proef. Dat is inherent aan verkiezingen. Dat vervolgens de wetgevende en controlerende arbeid van de Kamer gewoon doorgaat, is een teken van de vitaliteit, het vernieuwend vermogen, maar vooral de continuïteit en stabiliteit van onze parlementaire democratie.

Verworpen en ingetrokken wetsvoorstellen

Van de 280 wetsvoorstellen die de Eerste Kamer in het parlementair jaar 2018-2019 behandelde, heeft zij drie wetsvoorstellen verworpen. Het eerste voorstel betrof een initiatiefwetsvoorstel dat in de Grondwet wilde vastleggen dat voor de parlementaire goedkeuring van EU-verdragen een meerderheid van ten minste twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen nodig is. De Kamer was van mening dat het voorstel enerzijds te ruim was: het zou ook gelden voor eenvoudige EU-vragen. Anderzijds noemde de Kamer het voorstel te beperkt: ingrijpende verdragen die niet als EU-verdrag kunnen gelden zouden bij gewone meerderheid aanvaard blijven worden. Het tweede wetsvoorstel dat werd verworpen, beoogde de woonplaatsvereiste voor burgemeester en gedeputeerden te verruimen. Een Kamermeerderheid vond dat daardoor de hoofdregel van ingezetenschap zou worden uitgehold. Het derde verworpen wetsvoorstel ging over de verwijdering van asbest en asbesthoudende producten. Zorgen over de uitvoerbaarheid, met name de korte termijn waarvoor mensen werden gesteld om hun asbestdak te vervangen, leidden ertoe dat een meerderheid van de Kamer tegen het voorstel stemde.

Naast de drie verworpen wetsvoorstellen, werden drie wetsvoorstellen ingetrokken door de regering. Onder druk van de Eerste Kamer trok de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een wetsvoorstel in tot wijziging van de rentemaatstaf voor de lening in het hoger onderwijs. Veel Kamerleden vreesden dat het voorstel studenten met een veel hogere studieschuld zou opzadelen. Nadat bleek dat een meerderheid van de Kamer twijfels had over de wettelijke borging van een aantal privacyaspecten, trok de minister voor Medische Zorg en Sport het voorstel voor het verbeteren van toezicht, opsporing, naleving en handhaving in de zorg in. Het derde ingetrokken wetsvoorstel betrof de modernisering van het speelcasinoregime. De Kamer vreesde voor negatieve effecten van marktwerking, waarbij winstmaximalisatie mogelijk voorrang zou krijgen op verslavingspreventie. Daarop trok de minister voor Rechtsbescherming het wetsvoorstel in.

Koninklijke onderscheidingen voor enkele Kamerleden die op 4 juni 2019 afscheid namen:

- 1 *Kamervoorzitter Broekers-Knol kreeg uit handen van minister-president Rutte een koninklijke onderscheiding*
- 2 *Senator De Vries-Leggedoor (CDA)*
- 3 *Senator Engels (D66)*
- 4 *Senator Kuiper (ChristenUnie)*
- 5 *Senator Van Bijsterveld (CDA)*
- 6 *Senator Strik (GroenLinks)*

20011608

- 1 *De oude Eerste Kamer bij het afscheid op 4 juni 2019*
- 2 *Het portret van oud-Kamervoorzitter Broekers-Knol werd door haarzelf onthuld en hangt in de galerij van oud-Voorzitters in het Eerste Kamergebouw*
- 3 *Afscheid van Griffier Hamilton op 25 september 2018*

32

Besluit van 28 januari 2019 tot vaststelling van het tijdstip van inwerkingtreding van de wet van 19 december 2018 tot wijziging van de Wet basisregistratie personen in verband met het opnemen van gegevens over kinderen die op het moment van de geboorte niet meer in leven zijn of omtrent wie een Nederlandse akte is opgemaakt die vermeldt dat het kind op het ogenblik van de aangifte niet in leven is (Stb. 2019, 3)

Wij Willem-Alexander, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, enz. enz. enz.

Op de voordracht van de Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 29 januari 2019, nr. 2019-000007719, Gelet op artikel 17 van de wet van 19 december 2018 tot wijziging van de Wet basisregistratie personen in verband met het opnemen van gegevens over kinderen die op het moment van de geboorte niet meer in leven zijn of omtrent wie een Nederlandse akte is opgemaakt die vermeldt dat het kind op het ogenblik van de aangifte niet in leven is (Stb. 2019, 3) en artikel 17 van het besluit van 21 januari 2019 tot wijziging van het Besluit basisregistratie personen in verband met het opnemen van gegevens over kinderen die op het moment van de geboorte niet meer in leven zijn of omtrent wie een Nederlandse akte is opgemaakt die vermeldt dat het kind op het ogenblik van de aangifte niet in leven is (Stb. 2019, 24),

Hebben goedgevonden en verstaan:

Enig artikel

Met ingang van 3 februari 2019 treden in werking:
a. de wet van 19 december 2018 tot wijziging van de Wet basisregistratie personen in verband met het opnemen van gegevens over kinderen die op het moment van de geboorte niet meer in leven zijn of omtrent wie een Nederlandse akte is opgemaakt die vermeldt dat het kind op het ogenblik van de aangifte niet in leven is (Stb. 2019, 3);
b. het besluit van 21 januari 2019 tot wijziging van het Besluit basisre-

*Afkondiging inwerkingtreding in
het Staatsblad van de Wijziging van
de Wet basisregistratie personen*

Aandachttrekkende wetsvoorstellen

Een aantal wetsvoorstellen trok bij de behandeling veel aandacht van publiek, organisaties en samenleving. Zo werd in tweede lezing een initiatiefwetsvoorstel tot wijziging van de Grondwet aangenomen waarmee de Grondwet niet langer bepaalt dat de commissaris van de Koning en de burgemeester bij koninklijk besluit worden benoemd. Deze zogenoemde deconstitutionalisering van de benoemingswijze biedt daarmee de mogelijkheid om bij gewone wet bijvoorbeeld een door de bevolking gekozen burgemeester in te voeren. De Kamer drong er met een motie wel op aan dat onder andere het ‘hoofdschap’ van de gemeenteraad wordt gerespecteerd en de relatief onafhankelijke positie van de burgemeester wordt gewaarborgd. Het initiatiefvoorstel Klimaatwet van de Tweede Kamer verankert de wijze waarop het Nederlands klimaatbeleid invulling geeft aan de in 2015 tot stand gekomen Overeenkomst van Parijs. De Kamer had ondanks brede steun voor het wetsvoorstel veel vragen over onder meer de financiële onderbouwing, de beperkte rol van het parlement en het creëren van draagvlak in de samenleving. Veel aandacht ging verder uit naar het minimaliseren van de gaswinning uit het zogenoemde Groningenveld. Totdat de gaswinning beëindigd is, moet gekeken worden hoe deze op een zo veilig mogelijke manier kan plaatsvinden. De Kamer steunde het voorstel, maar verbond er middels twee moties nog wel voorwaarden aan. Allereerst eiste de Kamer dat de betrokkenheid van het parlement bij de operationele strategie in een ministeriële regeling wordt vastgelegd en ten tweede vroeg de Kamer aardgasbelasting in te zetten om grootverbruikers te stimuleren versneld over te stappen op duurzame alternatieven voor aardgas.

Er was dit parlementair jaar één wetsvoorstel waarover geen plenair debat maar wel een stemming plaatsvond. Het betrof de Wijziging van de Wet basisregistratie personen in verband met het opnemen van gegevens over ten tijde van de geboorte of de aangifte overleden kinderen. Deze wens kwam tot uitdrukking in een petitie die in 2015 door ouders die persoonlijk direct betrokken zijn bij het onderwerp werd gestart. De Kamer besloot tot een stemming omdat het de aanvaarding niet wilde afdoen bij hamerslag. Volgens de Leden voorzag het voorstel in een belangrijke, emotionele behoefte voor de erkenning van het kind en in de verwerking van een dergelijke ingrijpende gebeurtenis. De Kamer nam het wetsvoorstel op 18 december 2018 met algemene stemmen aan. De wet is op 3 februari 2019 in werking getreden. De behandeling van dit wetsvoorstel werd met grote belangstelling vanuit de samenleving gevolgd.

Eerste Kamer in Europa en de wereld

Ook ten aanzien van onderwerpen die Nederland als deel van de Europese Unie (EU) aangaan, houdt de Eerste Kamer de vinger aan de pols. Dit jaar ging de aandacht als vanzelfsprekend uit naar de mogelijke gevolgen van de brexit voor Nederland. Een voorstel van het kabinet om in onverwachte noodsituaties ten aanzien van het vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de EU het parlement te kunnen passeren, stuitte op kritische vragen van de Kamer. Zij vroeg advies aan de Raad van State die van mening was dat het voorbijgaan aan het parlement bij wijze van uitzondering mogelijk zou moeten zijn. Wel achtte de Raad het van belang dat in zo'n geval zo spoedig mogelijk alsnog een wetsvoorstel tot goedkeuring aan de Tweede Kamer wordt voorgelegd. In het plenaire debat bleek een meerderheid van de Kamer het wetsvoorstel te steunen.

Een nationaal parlement heeft het niet altijd makkelijk om een actieve rol te spelen bij de totstandkoming van Europese besluitvorming. Om die reden is de Eerste Kamer sterk voorstander van het bevorderen van interparlementaire contacten. Dit geeft parlementariërs de kans om ervaringen en kennis uit te wisselen. In dit verband zijn onder meer de interparlementaire conferenties in EU- en internationaal verband belangrijk. Ook in het parlementair jaar 2018-2019 hebben Eerste Kamerleden deelgenomen aan vergaderingen van het Beneluxparlement, van de Parlementaire Assemblees van de Raad van Europa, van de OVSE, van de NAVO en van de Inter-Parlementaire Unie. De Voorzitter vertegenwoordigde de Eerste Kamer op de P20 in Argentinië, de parlementaire evenknie van de G20, die in 2018 voor het eerst plaatsvond. Nederland was hierbij als gastland uitgenodigd.

Carry Pothuis-Smit was in 1920 de eerste vrouw in de Eerste Kamer

100 jaar algemeen kiesrecht

Op 30 maart 2019 bezochten vierduizend mensen de Eerste en de Tweede Kamer in het kader van de viering van 100 jaar algemeen kiesrecht. De dag maakte deel uit van de viering van de verwezenlijking van het algemeen kiesrecht honderd jaar geleden. Het was de uitkomst van de ingrijpende Grondwetswijziging van 1917 die het fundament legde voor het algemeen kiesrecht zoals we dat nu kennen. De Grondwetswijziging van 1917 maakte het mogelijk dat de Eerste Kamer op 10 juli 1919 het initiatiefwetsvoorstel van de Tweede Kamer kon aanvaarden, waardoor ook vrouwen actief en daarmee algemeen kiesrecht kregen. In 2018 kwam de eerste vrouw in de Tweede Kamer, Suze Groeneweg, en in 1920 werd Carry Pothuis-Smit als eerste vrouw in de Eerste Kamer gekozen. Zij zal in 2020, honderd jaar na haar beëdiging op 23 maart 1920, in de Eerste Kamer worden vereeuwigd.

Parlementair onderhoud

In 2017 begon de *Staatscommissie Parlementair Stelsel* aan haar werkzaamheden. De Staatscommissie, onder voorzitterschap van oud-minister Remkes, bracht in december 2018 haar rapport uit. Daarin werd het nut van de rol van de Eerste Kamer in ons staatsbestel bevestigd. Het eerste deel van de kabinetsreactie verscheen in de zomer van 2019. Het kabinetsstandpunt gaat onder meer in op de door de Staatscommissie gesignaleerde tekortschietende inhoudelijke vertegenwoordiging van een deel van de bevolking en de volgens het kabinet noodzakelijke versterking van de democratische rechtsstaat.

Voorzitter van de Staatscommissie Parlementair Stelsel Remkes biedt het eindrapport aan minister Ollongren (BZK) aan

In het kabinetsstandpunt komen met betrekking tot de Eerste Kamer ook aan de orde: een wijziging van de zittingsduur (van vier naar zes jaar) en de wijze van verkiezen (elke drie jaar de helft opnieuw kiezen) van de Eerste Kamer – overigens geen advies van de Staatscommissie –, alsmede de rol van de Eerste Kamer bij het beoordelen van grondwetswijzigingen (tweede lezing in gezamenlijkheid met de Tweede Kamer en niet door beide Kamers afzonderlijk). Het kabinet komt later met een oordeel over het voorstel van de Staatscommissie de Eerste Kamer een terugzendingrecht te geven in de behandeling van wetsvoorstellen. De vaste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken buigt zich momenteel over de kabinetsreactie. In 2020 zal de Kamer hierover verder met het kabinet in debat gaan.

Integriteit

De Eerste Kamer stelde het parlementair jaar 2018-2019 zelf de *Tijdelijke commissie Uitwerking Gedragscode Integriteit* in. De commissie presenteerde dinsdag 16 april 2019 een voorstel voor een gemeenschappelijke *Gedragscode Integriteit voor Eerste Kamerleden*. Op 21 mei 2019 heeft de Kamer met algemene stemmen de gedragscode aanvaard. Het Reglement van Orde van de Eerste Kamer kende al een beperkt aantal bepalingen over integriteit maar het onderwerp werd voor het overige overgelaten aan de regels van de afzonderlijke fracties. Door de nieuwe gedragscode werd een aantal aanvullende regels vastgesteld die voor alle Leden gelden, waaronder instrumenten voor naleving en interpretatie van de gedragscode.

Tijdelijke commissie Uitwerking Gedragscode Integriteit: (vlnr) senator Baay (5oPLUS), senator Nooren (PvdA), senator Ganzevoort (GroenLinks), stafmedewerker Dragstra, senator Backer (D66), senator Köhler (SP), senator Faber (PVV), commissiegriffier Van Luijk, senator en commissievoorzitter Huijbregts (VVD) en senator Van Kesteren (CDA)

De Tijdelijke commissie was op 19 februari 2019 ingesteld als gevolg van een kamerbreed gesteunde motie. Deze motie werd ingediend naar aanleiding van een debat van fractievoorzitters over het onderwerp integriteit. Het debat was de afronding van een reeks interne en externe gesprekken die de Kamer heeft gevoerd over de eigen integriteitsregels.

Renovatie Binnenhof

Naast onderhoud aan het stelsel, worden ook voorbereidingen getroffen voor de renovatie van de gebouwen aan het Binnenhof. In de herfst van 2019 werd duidelijk dat het begin van de renovatie van het Binnenhof – en daarmee ook de tijdelijke verhuizing van onder meer het parlement – met een jaar, tot de zomer van 2021, zal worden uitgesteld in verband met een aantal factoren, waaronder het mogelijk niet tijdig kunnen opleveren van de tijdelijke locatie en de stikstofproblematiek. Wat de Eerste Kamer betreft kan verhuizing naar de tijdelijke locatie aan het Lange Voorhout en de Kazernestraat pas plaatsvinden als het gebouw en de technische infrastructuur voor Leden en medewerkers goed op orde zijn.

Maquette van de plenaire zaal in de tijdelijke locatie

Hoe het parlementaire werk zich in de toekomst zal ontwikkelen, zal de tijd leren. Voor nu blikken wij in dit Jaarbericht eerst terug op het parlementaire jaar dat achter ons ligt. Ik hoop dat dit bericht u inzicht geeft in de manier waarop de Kamer haar wetgevende en controlerende taak heeft vervuld, zowel op nationaal als internationaal terrein.

Prof.dr. J.A. Bruijn

Voorzitter Eerste Kamer der Staten-Generaal

I. De Eerste Kamer in Nederland en in Koninkrijksverband

1. De Eerste kamer als medewetgever

Staatsrechtelijke positie: medewetgever en controleur van de regering

De beide Kamers der Staten-Generaal zijn door de Grondwet belast met zowel een wetgevende als een controlerende taak. Om deze taken uit te voeren, beschikken de Kamers deels over dezelfde bevoegdheden. Zowel de Eerste Kamer als de Tweede Kamer heeft het recht van interpellatie, het recht van enquête, het recht moties in te dienen en het recht om schriftelijke vragen te stellen aan de regering. Daarnaast kan een commissie een mondeling overleg hebben met een minister. Naast de genoemde overeenkomsten bestaan ook verschillen in bevoegdheden tussen Eerste Kamer en Tweede Kamer. De Eerste Kamer mag, anders dan de Tweede Kamer, niet zelf wetsvoorstellen indienen (het recht van initiatief) en kan wetsvoorstellen niet wijzigen (het recht van amendement), maar alleen aannemen of verwerpen. De Eerste Kamer heeft voor alle wetsvoorstellen die haar bereiken een vetorecht. De Eerste Kamer kan zich dus concentreren op de tekst zoals die is vastgesteld na behandeling in de Tweede Kamer en in overweging nemen hoe die wet zal gaan werken in de praktijk. Na afweging van de voors en tegens kan de Kamer besluiten het wetsvoorstel te aanvaarden of te verwerpen.

1.1. Toetsingskader en criteria

De Eerste Kamer toetst de kwaliteit van voorgestelde wetgeving. Vaste aandachtspunten zijn daarbij: rechtmatigheid, handhaafbaarheid en uitvoerbaarheid. Deze zijn uitgewerkt in een aantal 'aandachtspunten voor wetgevingskwaliteit', die behulpzaam zijn voor de Leden bij de beoordeling van wetsvoorstellen. Bij de rechtmatigheidstoets wordt bijvoorbeeld gekeken of een wetsvoorstel in strijd is met de Grondwet of met fundamentele rechtsbeginselen.

Grondwetswijziging

Met de aanvaarding in tweede lezing van een initiatiefwetsvoorstel inzake **deconstitutionalisering van de benoeming van de commissaris van de Koning en de burgemeester** heeft de Eerste Kamer op 20 november 2018 een jarenlang proces tot Grondwetswijziging afgerond.¹ De benodigde meerderheid van twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen werd ruimschoots gehaald (57 stemmen vóór, 11 tegen).

¹ Het eerstelezingvoorstel werd al op 19 april 2012 bij de Tweede Kamer aanhangig gemaakt. Zie over de aanvaarding van dat voorstel door de Eerste Kamer Jaarbericht 2014-2015, p. 23. Zie over het tweedelezingvoorstel ook Jaarbericht 2017-2018, p. 12. Een eerdere poging de aanstelling van de commissaris en de burgemeester uit de Grondwet te halen sneuvelde in 2005.

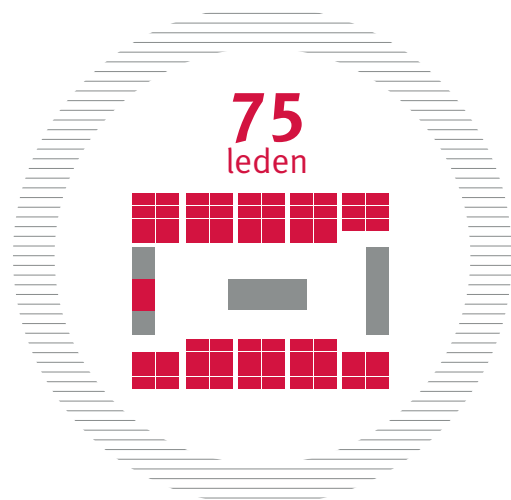

Felicitaties voor initiatiefnemer Jetten. Zijn initiatiefwetsvoorstel

Deconstitutionalisering commissaris van de Koning en burgemeester is aangenomen

VERSCHILLEN EERSTE KAMER EN TWEDE KAMER

Eerste Kamer parttime politici

geen recht van initiatief

recht van initiatief

volledig vetorecht

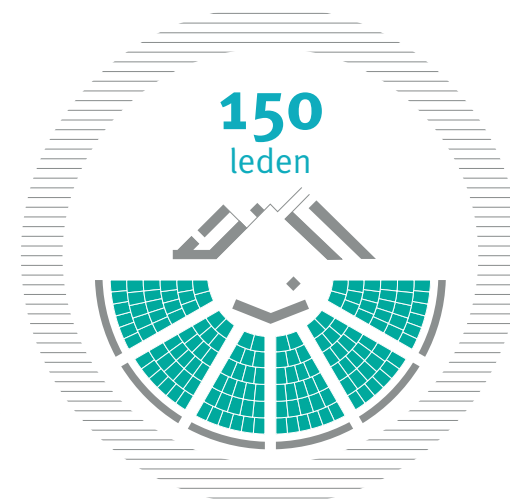
volledig vetorecht

geen recht van amendement

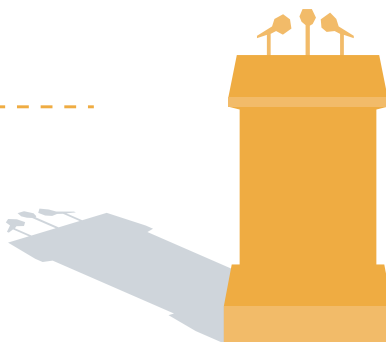
recht van amendement

Tweede Kamer fulltime politici

indirect gekozen;
via Provinciale Staten

rechtstreeks gekozen
door de bevolking

Als gevolg van deze wijziging bepaalt de Grondwet niet langer dat de commissaris en de burgemeester bij koninklijk besluit worden benoemd. Voortaan worden zij aangesteld, geschorst en ontslagen op een bij gewone wet te bepalen wijze. De huidige Provinciewet en Gemeentewet handhaven voorlopig de Kroonbenoeming, maar de genoemde grondwetswijziging biedt de mogelijkheid om bij gewone wet bijvoorbeeld een door de bevolking gekozen burgemeester in te voeren. Wat de Eerste Kamer betreft heeft de wetgever bij het eventueel kiezen van een nieuwe aanstellingswijze van burgemeesters echter geen *carte blanche*. De Eerste Kamer nam op 20 november 2018 namelijk ook een motie aan waarin de randvoorwaarden worden genoemd waaraan zo'n aanstellingswijze zou moeten voldoen. Zo moet het 'hoofdschap' van de gemeenteraad worden gerespecteerd en moet de relatief onafhankelijke positie van de burgemeester worden gewaarborgd.

Rechtmatig, uitvoerbaar en handhaafbaar

Op 4 december 2018 heeft de Kamer gedebatteerd over het wetsvoorstel Verruiming sluitingsbevoegdheden drugspanden. Dit voorstel breidt in de Opiumwet de bevoegdheid van de burgemeester uit om zogenaamde drugspanden op grond van de Opiumwet te sluiten. De burgemeester krijgt deze sluitingsbevoegdheid in die gevallen waarin in een pand of woning voorwerpen of stoffen worden aangetroffen die duidelijk bestemd zijn voor het telen of bereiden van drugs, zoals bepaalde apparatuur, chemicaliën en versnijdingsmiddelen. De huidige sluitingsbevoegdheid geldt alleen voor situaties waarin drugs in een pand of woning worden aangetroffen, verkocht, afgeleverd of verstrekt. Tijdens het plenaire debat is aandacht besteed aan de rechtmatigheid van het wetsvoorstel. Een aantal senatoren vroeg naar de veranderende rol van de burgemeester. Deze rol verschuift volgens hen naar die van *crimefighter*, terwijl de bevoegdheden van de burgemeester in het algemeen op het terrein van handhaving van de openbare orde liggen. Volgens de minister van Justitie en Veiligheid wordt de burgemeester met dit wetsvoorstel in staat gesteld om de leefbaarheid in de gemeente te beschermen en staat het los van het strafrecht. Het Openbaar Ministerie vervolgt, de burgemeester bestuurt en de rechter toetst, zo gaf hij aan. De Kamer heeft het wetsvoorstel op 11 december 2018 aanvaard.

Bij de behandeling van het initiatiefvoorstel-Van Wijngaarden, Kuiken en Groothuizen Wet herziening partneralimentatie kwam een uitvoerbaarheidsaspect aan de orde. Met het voorstel wordt de duur van de partneralimentatie de helft van de duur van het huwelijk met een maximum van vijf jaar. Daarop zijn twee wettelijke uitzonderingen: langdurige huwelijken en huwelijken met jonge kinderen. Met name de uitzonderingen in het wetsvoorstel leidden tot vragen van de senatoren. Wordt de economische zelfstandigheid verbeterd met dit wetsvoorstel? Een aantal Eerste Kamerleden had vragen bij de uitwerking van het voorstel voor jonge vrouwen met kinderen en ouderen. De initiatiefnemers uit de Tweede Kamer en de minister voor Rechtsbescherming hebben aangekondigd dat hier aandacht aan besteed zal worden in de evaluatie van de wet. De minister heeft daarnaast toegezegd een tussentijdse evaluatie uit te voeren om deze aspecten op een kortere termijn te kunnen onderzoeken. De Eerste Kamer heeft het voorstel op 21 mei 2019 aangenomen.

Senator Wezel (SP) tijdens het debat over Verruiming sluitingsbevoegdheden drugspanden

Behandelde wetsvoorstellen

Totaal aantal wetsvoorstellen behandeld (incl. begrotingsvoorstellen)	280	295	303
· Aantal initiatiefwetsvoorstellen	13	13	14
Totaal aantal wetsvoorstellen afgehandeld	208*	217	221
· Aangenomen	202	211	220
· Verworpen	3	2	0
Aantal hamerstukken	156	173	169
· Waarvan eerst schriftelijk voorbereid door commissies	17	24	19
· Aantal wetsvoorstellen schriftelijk voorbereid door commissies	50	44	62
· Aantal wetsvoorstellen plenair behandeld	42	38	49
	2018-2019	2017-2018	2016-2017

* Wetsvoorstel Verbeteren van toezicht, opsporing, naleving en handhaving in de zorg is ingetrokken op 13 mei 2019
Wetsvoorstel Wijziging van de rentemaatstaf voor de lening hoger onderwijs is ingetrokken op 20 juni 2019
Wetsvoorstel Modernisering speelcasinoregime is ingetrokken op 31 mei 2019

Met de Wet temporisering verhoging AOW-leeftijd geeft het kabinet invulling aan de afspraak die in het kader van het Principeakkoord met de sociale partners is gemaakt over het minder snel verhogen van de AOW-leeftijd vanaf 2020. Inwerkingtreding met ingang van 1 januari 2020 vereiste wel een voortvarende behandeling door zowel Tweede als Eerste Kamer. In reactie op vragen vanuit de Eerste Kamer over het spoedeisende karakter en het kenbaarheidsvereiste voor burgers, liet de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid weten een voorbereidingstermijn van zes maanden redelijk en gewenst te vinden met het oog op de kenbaarheid voor mensen en de uitvoerbaarheid. Dit biedt voldoende tijd om mensen die het raakt op de hoogte te stellen, zodat zij zich kunnen voorbereiden. Een ruime meerderheid van de Kamer steunde op 2 juli 2019 het voorstel.

De Wet kwaliteitsborging voor het bouwen beoogt de privaatrechtelijke positie van de particuliere en de zakelijke bouwconsument te versterken en een nieuw stelsel van kwaliteitsborging voor bouwwerken te introduceren. Het toezicht moet in de toekomst deels privaatrechtelijk en deels publiekrechtelijk van aard zijn, waarbij de preventieve

Minister Koolmees (SZW) tijdens het debat over de Wet temporisering verhoging AOW-leeftijd

toetsing aan de voorschriften uit het Bouwbesluit vervalt. Binnen de Eerste Kamer leefden echter grote zorgen over de uitvoerbaarheid van de wet en de toezichthoudende rol van de gemeenten. Dit leidde ertoe dat de stemming over het wetsvoorstel op verzoek van de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties op 11 juli 2017 werd aangehouden.² Bijna twee jaar later, op 14 mei 2019, heeft de Eerste Kamer het wetsvoorstel alsnog aangenomen. Hoewel het er na het aanhouden van de stemming in 2017 op leek dat dat de regering aankoerste op een novelle, heeft de huidige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties die mogelijkheid van de hand gewezen. Wel heeft zij met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten een bestuursakkoord gesloten over de implementatie en uitvoering van de nieuwe wet. Verder heeft zij de Kamer toegezegd de uitleg van de door de Tweede Kamer aanvaarde amendementen en de verdere uitwerking van het beoogde stelsel van kwaliteitsborging voor het bouwen zo veel als mogelijk vast te leggen in de lagere regelgeving. Voor de meerderheid van de Kamer was dit voldoende om akkoord te gaan met het wetsvoorstel.

Stemming over de Wet ter bescherming koopvaardij

Bij de behandeling van het initiatiefvoorstel-Koopmans en Van Helvert **Wet ter bescherming koopvaardij** heeft de vaste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid vooral ook aandacht besteed aan de uitvoerbaarheid. Het voorstel regelt dat Nederlandse koopvaardij schepen bij de doorgang van gevaarlijke zeegebieden beter beschermd worden tegen piraterij. Hiermee kunnen koopvaardij schepen die in het Nederlandse scheepsregister zijn ingeschreven, als er geen militaire bescherming (*Vessel Protection Detachment*) mogelijk is, gebruikmaken van particuliere maritieme beveiligers. Het initiatiefvoorstel riep bij meerdere Leden de vraag op hoe de verantwoordelijkheid is geregeld op een schip dat gebruikmaakt van particuliere beveiligers. De beveiligers zijn namelijk verantwoordelijk voor de inzet van geweld, de kapitein is verantwoordelijk voor alles wat er op zijn schip gebeurt. Hoe verhouden deze twee verantwoordelijkheden zich tot elkaar, was de vraag. De initiatiefnemers legden uit dat zij deze vrees niet hebben, omdat er een uitvoerige procedure is om geweld in te mogen zetten. Na stemming is het wetsvoorstel op 19 maart 2019 aangenomen.

Op 14 mei 2019 heeft de Eerste Kamer het initiatiefvoorstel **Zorgplicht kinderarbeid** van het Tweede Kamerlid Kuiken aanvaard. De wet voorziet in de invoering van een zorgplicht voor bedrijven in Nederland ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen. De plenaire behandeling van het voorstel startte al in december 2017, maar werd op verzoek van de initiatiefneemster aangehouden na de eerste termijn en uiteindelijk voortgezet op 29 april 2019. Bij veel fracties leefden zorgen over de uitvoerbaarheid van het voorstel voor bedrijven, alsmede de handhaafbaarheid van het voorstel door de nog bij algemene maatregel van bestuur aan te wijzen toezichthouder. In tweede termijn wist de initiatiefnemer uiteindelijk voldoende fracties te overtuigen zodat het wetsvoorstel werd aangenomen.

² Zie eerder Jaarbericht 2016-2017, p. 21.

Senator Prast (D66) tijdens het debat over de wet Herstel en afwikkeling verzekeraars

Het wetsvoorstel Herstel en afwikkeling verzekeraars wijzigt de Wet op het financieel toezicht, de Faillissementswet en een aantal andere wetten. Het voorstel voorziet in aanpassing, versterking en uitbreiding van het huidige instrumentarium ten aanzien van herstel en afwikkeling van (insolvente) verzekeraars. De vaste Kamercommissie voor Financiën is naar aanleiding van de memorie van antwoord in schriftelijk overleg getreden met de regering, waarbij de leden vragen hebben gesteld inzake de arbeidsongeschiktheidsuitkering en de pensioenuitkering. Op 27 november 2018 vond een kort plenair debat met de minister van Financiën over het wetsvoorstel plaats, waarna de Eerste Kamer zonder stemming akkoord is gegaan met het wetsvoorstel.

Vragen en aandachtspunten bij de beoordeling van uitvoerbaarheid

Op welke wijze is een wetsvoorstel vooraf getoetst op uitvoerbaarheid in de praktijk? Is er door de indiener van het voorstel een zogenoemde ‘uitvoeringstoets’ uitgevoerd? En zo ja, in hoeverre is er in deze toets rekening gehouden met bijvoorbeeld het doenvermogen van burgers of de effecten van decentralisatie van beleid? Dit zijn enkele vragen die zijn opgenomen in de ‘lijst met vragen en aandachtspunten bij de beoordeling van uitvoerbaarheid’ die de Eerste Kamer het afgelopen jaar vaststelde. Omdat uitvoerbaarheid één van de criteria is waarop de Eerste Kamer de kwaliteit van wetgeving toetst, besloot de vaste Kamercommissie voor Financiën een intern hulpmiddel te ontwikkelen dat alle Leden van de Eerste Kamer kunnen gebruiken bij de behandeling van een wetsvoorstel en de uiteindelijke beoordeling van de uitvoeringsaspecten van de voorgenomen wet. Dit resulteerde in een lijst met uitvoerbaarheidsvragen, die mede tot stand kwam op basis van inzichten uit een Kamerbrede deskundigenbijeenkomst. De lijst is inmiddels opgenomen bij de al bestaande ‘Aandachtspunten voor Wetgevingskwaliteit’ van de Eerste Kamer en op 7 juni 2019 ter informatie aangeboden aan de minister voor Rechtsbescherming.

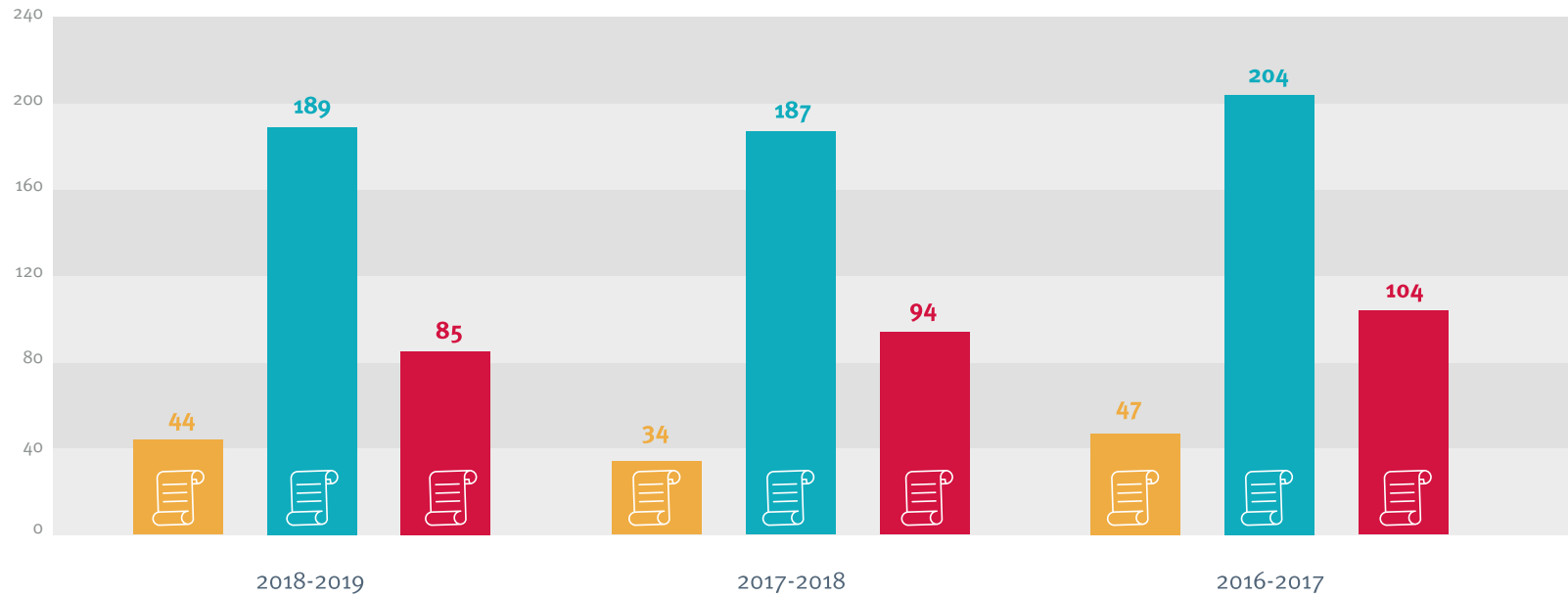
Doorlooptijden wetsvoorstellen

In het wetgevingsproces kunnen onder meer de volgende fasen worden onderscheiden: adviesaanvraag bij de Raad van State, behandeling in de Tweede Kamer, behandeling in de Eerste Kamer. In onderstaande tabel is per fase de minimale en maximale doorlooptijd in dagen weergegeven.

De gemiddelde doorlooptijd van een wetsvoorstel in de Eerste Kamer bedroeg 85 dagen. De Eerste Kamer handelde de helft van de wetsvoorstellen binnen 40 dagen af en 90% binnen 168 dagen.

Aantal dagen

Gemiddelde duur behandeling wetsvoorstellen

- Raad van State
- Tweede Kamer
- Eerste Kamer

Minister Slob voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media tijdens het debat over de Wet register onderwijsdeelnemers

Persoonlijke levenssfeer, toegang tot het recht en non-discriminatie

Op 19 februari 2019 ging de Eerste Kamer na een kort debat zonder stemming akkoord met het voorstel voor een **Wet register onderwijsdeelnemers**. De nieuwe wet voegt een aantal bestaande registers samen tot één nieuw register. Zo moet een beter beeld ontstaan van de gegevens die het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over onderwijsdeelnemers verzamelt en van de wijze waarop deze gegevens worden gebruikt. Het gaat hierbij om basisgegevens, vrijstellingsgegevens, verzuimgegevens, diplomagegegevens en persoonsgebonden nummers van onderwijsdeelnemers. Volgens de regering gaat het bij het register onderwijsdeelnemers formeel weliswaar om een nieuw register, maar materieel niet, omdat louter bestaande registers worden samengevoegd. Zij zag dan ook geen reden om allerhande (nieuwe) privacy-toetsen op het wetsvoorstel uit te voeren. Toch leefden er bij een deel van de Kamer zorgen over de verwerking van persoonsgegevens in relatie tot de op 25 mei 2018 in werking getreden Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). De minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media zegde de Kamer daarop toe bij het regelen van nieuwe zaken in een algemene maatregel van bestuur een Privacy Impact Assessment (PIA) uit te voeren en de Autoriteit Persoonsgegevens te vragen wat zij qua privacy-toets nodig acht voor zaken die reeds in het verleden zijn geregeld.

Het op 13 februari 2018 aangenomen initiatiefwetsvoorstel-Pia Dijkstra, dat op 1 juli 2020 in werking zal treden, introduceert een **actief donorregistratiesysteem**, waarbij naast degenen die uitdrukkelijk toestemming hebben gegeven voor orgaandonatie, ook degenen die niets laten weten, geacht worden te hebben ingestemd met orgaandonatie. Tijdens de plenaire behandeling van het wetsvoorstel verzocht de Kamer om de voorafgaande communicatiecampagne op effectiviteit te monitoren en speciale aandacht te besteden aan de voorlichting aan moeilijk te bereiken groepen. De vaste Kamercommissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft in maart, mei en juli 2019 schriftelijk overleg gevoerd met de minister voor Medische Zorg en Sport over de mate waarin mensen inderdaad bereikt worden met het in gang gezette communicatietraject en in hoeverre er sprake is van een welbewuste keuze van mensen om zich al dan niet als orgaandonor te laten registreren. Zijn degenen die zich niet laten registreren zich bewust van de consequenties van het niet vastleggen van een keuze?

De vaste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid heeft uitgebreid aandacht besteed aan de bescherming van de persoonlijke levenssfeer bij de behandeling van het wetsvoorstel **Wet gebruik van passagiersgegevens voor de bestrijding van terroristische en ernstige misdrijven**. Middels dit voorstel moeten luchtvaartmaatschappijen hun passagiersgegevens verstrekken aan de zogenaamde Passagiersinformatie-eenheid, die de gegevens verwerkt en analyseert. De passagiersgegevens mogen alleen worden gebruikt om terroristische misdrijven en ernstige criminaliteit te voorkomen, op te sporen en te vervolgen. Het betreft vluchten naar of vanuit zogenoemde derde landen en vluchten die binnen de Europese Unie worden uitgevoerd. Tijdens het plenaire debat over het wetsvoorstel werden kritische

vragen gesteld over de inbreuk op de privacy bij het verzamelen van data, het door de regering uitbreiden naar EU-vluchten en de transparantie over de te gebruiken algoritmen, en de eventuele foutmarge ervan. De minister van Justitie en Veiligheid was echter van mening dat er een goede balans in het wetsvoorstel zit. De Eerste Kamer heeft het voorstel op 4 juni 2019 aangenomen.

Bij de behandeling van het wetsvoorstel Engelstalige rechtspraak internationale handelskamers rechtbank en gerechtshof Amsterdam (Netherlands Commercial Court) heeft de vaste commissie voor Justitie en Veiligheid uitgebreid stilgestaan bij de toegang tot het recht. Dit voorstel maakt Engelstalige rechtspraak mogelijk bij de internationale handelskamers van de rechtbank Amsterdam en het gerechtshof Amsterdam. Hierdoor kan bij internationale handelsgeschillen, indien daar afspraken over zijn gemaakt, in de Engelse taal geprocedeerd worden. Om de voorziening op het totale budget voor de rechtspraak kostenneutraal te kunnen aanbieden, geldt voor deze Engelstalige procedure een verhoogd griffierecht. Hierop is kritisch gereageerd door een aantal senatoren. Zij zijn van oordeel dat de toegang tot het recht voor iedereen betaalbaar moet blijven. Tijdens het plenaire debat is door alle woordvoerders daarom aan de minister voor Rechtsbescherming gevraagd dat kostendekkende griffierechten voor de Engelstalige rechtspraak geen precedent vormen voor andere vormen van rechtspraak, voor welke volgende innovaties dan ook. De minister heeft toegezegd dat dit wetsvoorstel inderdaad geen precedent vormt.

De Eerste Kamer heeft op 12 maart 2019 ingestemd met een initiatiefwetsvoorstel dat beoogt de **positie van transgenders en intersekse-personen** te verduidelijken. Het voorstel van de Tweede Kamerleden Bergkamp, Van den Hul en Özütok doet dit door in de Algemene wet gelijke behandeling te bepalen dat onder onderscheid op grond van geslacht ook valt onderscheid op grond van geslachtskenmerken, genderidentiteit en genderexpressie. Volgens de initiatiefnemers was er strikt juridisch beschouwd geen noodzaak deze drie gronden aan de wet toe te voegen, maar zou dit wel een maatschappelijk belang dienen en bovendien de rechtszekerheid vergroten. In beide Kamers was er grote steun voor het voorstel. Tijdens de plenaire behandeling

Initiatiefnemers (vlnr) Özütok, Van den Hul en Bergkamp, samen met minister Ollongren (BZK) tijdens het debat over de positie van transgenders en intersekse-personen

in de Eerste Kamer bleek dat de Leden het debat breder wilden trekken dan alleen het wetsvoorstel en de Algemene wet gelijke behandeling. Dat bleek onder meer uit de gedane toezeggingen die de veiligheid van lhbt'ers³, het tegengaan van onnodige geslachtsregistratie en de wachttijden voor transgenderzorg betroffen.

Op 2 oktober 2018 stemde de Eerste Kamer in met de **invoering van de dienstplicht voor vrouwen**. Het wetsvoorstel daartoe regelt dat de dienstplicht voortaan ook van toepassing wordt op vrouwen door de bepalingen in de Kaderwet dienstplicht en de Wet gewetensbezwaren militaire dienst, die tot dan enkel op mannen betrekking hadden, zodanig aan te passen dat ze sekseneutraal worden geformuleerd. Na twee rondes van schriftelijke voorbereiding door de commissie Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking werd het wetsvoorstel zonder plenaire behandeling aangenomen. Op één fractie na stemde de gehele Kamer in met het wetsvoorstel.

Vergaderstatistieken

	2018-2019	2017-2018	2016-2017
Plenaire vergaderingen	39	39	36
Commissie vergaderingen	478	336	511
Mondelinge overleggen met een minister of staatssecretaris	12	6	13
Deskundigenbijeenkomsten	7	9	11
Technische briefings	12	11	10
Petitieaanbiedingen	4	3	7

³ Lhbt = Lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender, intersekse.

1.2. *Wetssystematiek en wetgevingsproces (samenhang van wetgeving, novelle/wetswijziging, verhouding formele wet – lagere regelgeving)*

Staatssecretaris Van Ark (SZW) tijdens het debat over het kindgebonden budget

Begin juli 2019 debatteerde de Eerste Kamer over het voorstel **Wijziging van de Wet op het kindgebonden budget in verband met het verhogen van de inkomensgrens van het kindgebonden budget voor paren**. Bijzonder aan het debat over dit wetsvoorstel was dat de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de dag voor de plenaire behandeling een brief aan de Kamer zond waarin zij het voornemen kenbaar maakte om een novelle in te dienen om het kindgebonden budget per 1 januari 2020 toch te indexeren. Het voorliggende wetsvoorstel diende op dit punt te worden aangepast. Het plenaire debat spitste zich vervolgens toe op de vraag of de behandeling van het wetsvoorstel niet diende te worden aangehouden in afwachting van de aangekondigde novelle. Na afronding van de tweede termijn van het debat zond de staatssecretaris, samen met de staatssecretaris van Financiën, vanwege vragen van de Kamer een nieuwe brief aan de Kamer waarin de noodzaak van besluitvorming voor 1 september 2019 uiteen werd gezet. In die brief zegde de staatssecretaris toe te komen met een wetsvoorstel dat de indexering herstelt. Later op dezelfde dag volgde een derde en zelfs een vierde termijn waarin over deze noodzaak werd gesproken. Uiteindelijk stemde de Kamer unaniem in met het wetsvoorstel na de toezegging van de staatssecretaris om het inwerkingtredingsbesluit van de wijzigingswet pas te publiceren op het moment dat de reparatiewetgeving door beide Kamers is aangenomen. In het debat kwam verder het herstel van een omissie in de uitvoering van het kindgebonden budget door de Belastingdienst aan bod.

Senator Nagel (50PLUS) tijdens het debat over de Wet arbeidsmarkt in balans

Tijdens de plenaire behandeling van het voorstel **Wet arbeidsmarkt in balans** op 20 mei 2019 zegde de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid toe om uiterlijk 24 mei 2019 een ‘spoorboekje’ aan de Kamer te zenden waarin de samenhang van het voorliggende wetsvoorstel met alle toekomstige voorstellen voor de arbeidsmarkt wordt besproken, opdat de fracties dat spoorboekje konden meenemen in de afweging bij hun oordeel over het voorliggende wetsvoorstel. Meerdere senatoren vonden het inzicht in de integrale aanpak voor het arbeidsmarktbeleid noodzakelijk voor een goede beoordeling van het aanhangige wetsvoorstel. Te meer omdat een evaluatie is uitgezet van de voorloper van dit wetsvoorstel, de Wet werk en zekerheid (Wwz) en het kabinet aan de Commissie regulering van werk (Commissie-Borstlap) de opdracht heeft gegeven om te onderzoeken of de regels die gelden rondom het verrichten van werk nog passen bij de manier waarop we werken, nu en in de toekomst. Tot slot riep de Kamer de regering tijdens de parlementaire behandeling per motie op om te komen met de uitwerking van voorstellen voor nieuw zzp-beleid en maatregelen gericht op het tegengaan van schijnzelfstandigheid. Deze uitwerking is op 24 juni 2019 aan de Kamer toegezonden. De brief is door de vaste Kamercommissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid op 9 juli 2019 voor kennisgeving aangenomen.

Overleg tijdens het debat over het wetsvoorstel belediging staatshoofden

Bij de behandeling van het initiatiefwetsvoorstel **Vervallen enkele bijzondere bepalingen over belediging staatshoofden en andere publieke personen en instellingen** dat werd verdedigd door Tweede Kamerlid Verhoeven is uitvoerig over het wetgevingsproces gesproken. Het voorstel regelt dat een aantal bijzondere bepalingen in het Wetboek van Strafrecht over belediging staatshoofden en andere publieke personen komt te vervallen. Tijdens het debat ontstond onduidelijkheid over de uitvoering van de consultatie voor dit wetsvoorstel van de landen in het Caribisch deel van het Koninkrijk. De kernvraag was of dit voorstel dusdanig ingrijpend is dat consultatie van Curaçao, Aruba en Sint Maarten had moeten plaatsvinden vóór de behandeling door het parlement. Een deel van de Kamer vond consultatie nodig, een ander deel was het eens met de initiatiefnemer die zijn voorstel niet ingrijpend vond. Vandaar dat uit het debat twee moties voortkwamen. De ene motie verzocht de indiener de andere landen binnen het Koninkrijk – Curaçao, Aruba en Sint Maarten – te vragen hun zienswijzen in te dienen alvorens de beraadslaging over dit initiatiefvoorstel af te ronden. Deze motie is verworpen. De andere motie achtte het wenselijk dat de regering, indien het voorstel door de Eerste Kamer wordt aanvaard, in overleg zal treden met de regering van Sint Maarten met het oogmerk de concordantie te bevorderen. De minister van Justitie en Veiligheid die eveneens deelnam aan het debat, zegde toe in overleg te treden, niet alleen met Sint Maarten, maar met alle drie de landen in het Caribisch deel van het Koninkrijk. De laatstgenoemde motie is uiteindelijk aangenomen op 19 maart 2019. Ook het initiatiefvoorstel is op die datum aanvaard.

De Eerste Kamer heeft op 28 mei 2019 de **Klimaatwet**, ofwel het initiatiefwetsvoorstel-Klaver, Asscher, Beckerman, Jetten, Dik-Faber, Yesilgöz-Zegerius, Agnes Mulder en Geleijnse voor een Klimaatwet, aangenomen. Deze wet verankert de wijze waarop het Nederlandse klimaatbeleid invulling geeft aan de op 12 december 2015 tot stand gekomen Overeenkomst van Parijs. De wet stelt klimaatdoelstellingen voor de regering vast. Tegelijkertijd is het een kader voor de ontwikkeling, effectmeting en wijze van verantwoording van het beleid dat moet leiden tot het halen van de wettelijke vastgelegde klimaatdoelstellingen. Hoofddoel van het voorstel is het bereiken van 95% broeikasgasreductie in Nederland in 2050 ten opzichte van 1990. Op 21 mei 2019 debatteerde de Kamer met de initiatiefnemers en de minister van Economische Zaken en Klimaat. De meeste fracties spraken hun waardering uit voor het in de Tweede Kamer breed gedragen initiatief waaraan zowel oppositie- als coalitiepartijen hun naam verbonden. Over de inhoud van het wetsvoorstel hadden de woordvoerders nog veel vragen aan de initiatiefnemers en de minister. Deze betroffen met name het ontbreken van een financiële onderbouwing, de beperkte rol van het parlement, het ontbreken van tussentijdse doelstellingen en het creëren van draagvlak in de samenleving.

Debat over de Klimaatwet

Senator Teunissen (PvdD) tijdens het debat over het minimaliseren van de gaswinning uit het Groningenveld

Senator Van Hattem (PVV) tijdens het debat over de Global Compacts over migratie en vluchtelingen

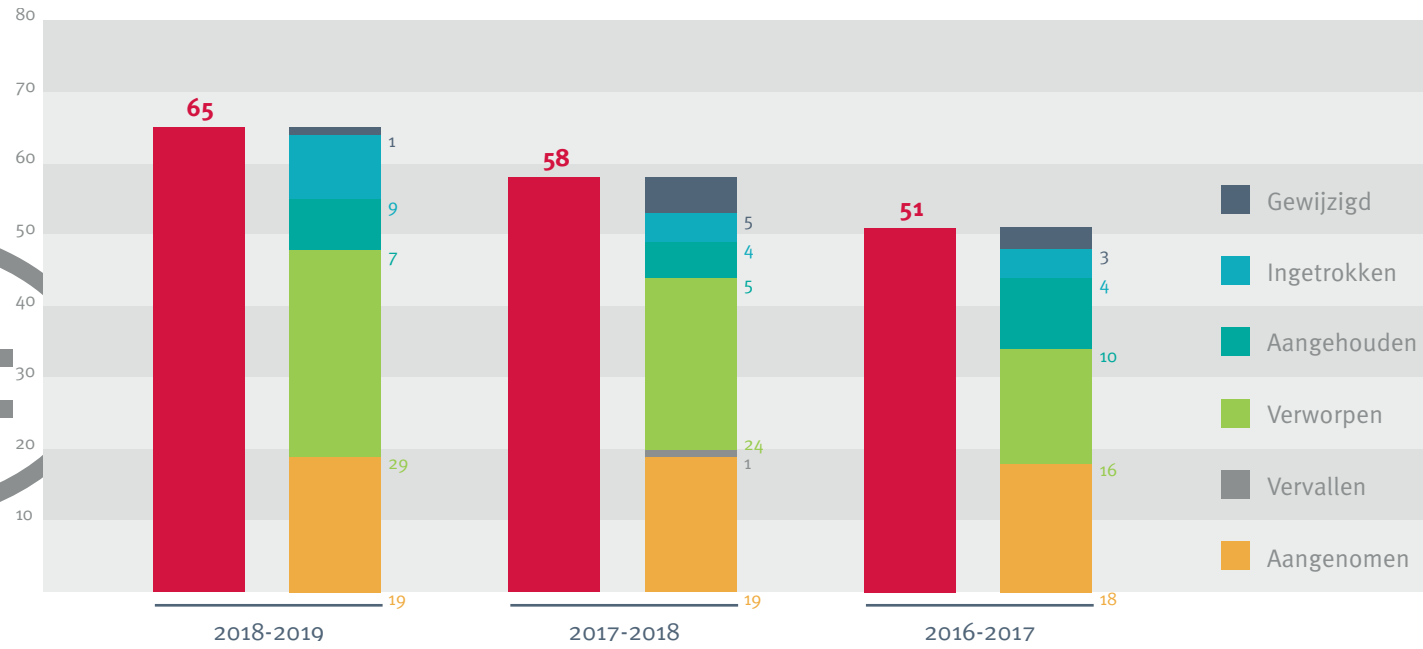
De Eerste Kamer heeft 16 oktober 2018 het wetsvoorstel **Minimaliseren van de gaswinning uit het Groningenveld** aangenomen. Het wetsvoorstel voorziet in een nieuwe juridische procedure om de gaswinning uit het Groningenveld te minimaliseren. Totdat de gaswinning uit het Groningenveld beëindigd is, moet gekeken worden hoe de gaswinning uit dit veld op een zo veilig mogelijke manier kan plaatsvinden waarbij ook de leveringszekerheid kan worden geborgd. De Kamer werd op 2 oktober 2018 door middel van een technische briefing geïnformeerd door medewerkers van het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) en TNO. De Kamer bracht op 3 oktober 2018 verslag uit en de regering stuurde op 5 oktober 2018 de nota naar aanleiding van het verslag. Het debat vond plaats op 9 oktober 2018. Naast het wetsvoorstel heeft de Kamer ook twee moties aangenomen: de motie om de ministeriële regeling bedoeld in het voorgestelde artikel 52d, derde lid, van de Mijnbouwwet, alvorens vast te stellen, aan beide Kamers der Staten Generaal voor te leggen en de motie over de inzet van de aardgasbelasting.

Dit parlementaire jaar vervolgde de Kamer de behandeling van de **Global Compacts over migratie en vluchtelingen** die door de Verenigde Naties zijn opgesteld. Eerder had de staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (J&V) toegezegd beide Kamers te informeren over de inzet van het kabinet bij de onderhandelingen over de definitieve *compacts* voor vluchtelingen. Tijdens het debat op 18 december 2018 over de begroting Justitie en Veiligheid 2019 heeft de staatssecretaris tevens toegezegd de Kamer een volledig overzicht te verstrekken van de inbreng vanuit de verschillende netwerken en organisaties bij het opstellen van het VN-Migratiecompact (GCM). De vaste Kamercommissie voor Immigratie en Asiel/JBZ-Raad heeft meermaals schriftelijk overleg gevoerd over het GCM, met name ter verkrijging van het toegezegde volledige overzicht. Naast vragen over het GCM is van de gelegenheid gebruik gemaakt vragen te stellen over het borgen van kinderrechten in de migratieprocedure. De brief van 29 mei 2019 is beantwoord door de intussen nieuw aangetreden staatssecretaris van Justitie en Veiligheid. De commissie zal haar nader bevragen naar aanleiding van haar antwoorden, op basis van een beleidsreactie op het rapport van de Onderzoekscommissie «Langdurig verblijvende vreemdelingen zonder bestendig verblijfsrecht» waarin ook een aanbeveling is opgenomen die ziet op de weging van het belang van het kind in verblijfsprocedures. Over het VN-Vluchtelingencompact (GCR) heeft de Kamer ook meermaals schriftelijk overleg gevoerd met de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, zoals het verslag nader schriftelijk overleg van 28 februari 2019 en een volgend nader schriftelijk overleg van 5 juni 2019. De vragen van de Kamer richten zich met name op de vraag in hoeverre deze Global Compacts juridisch bindend zijn.

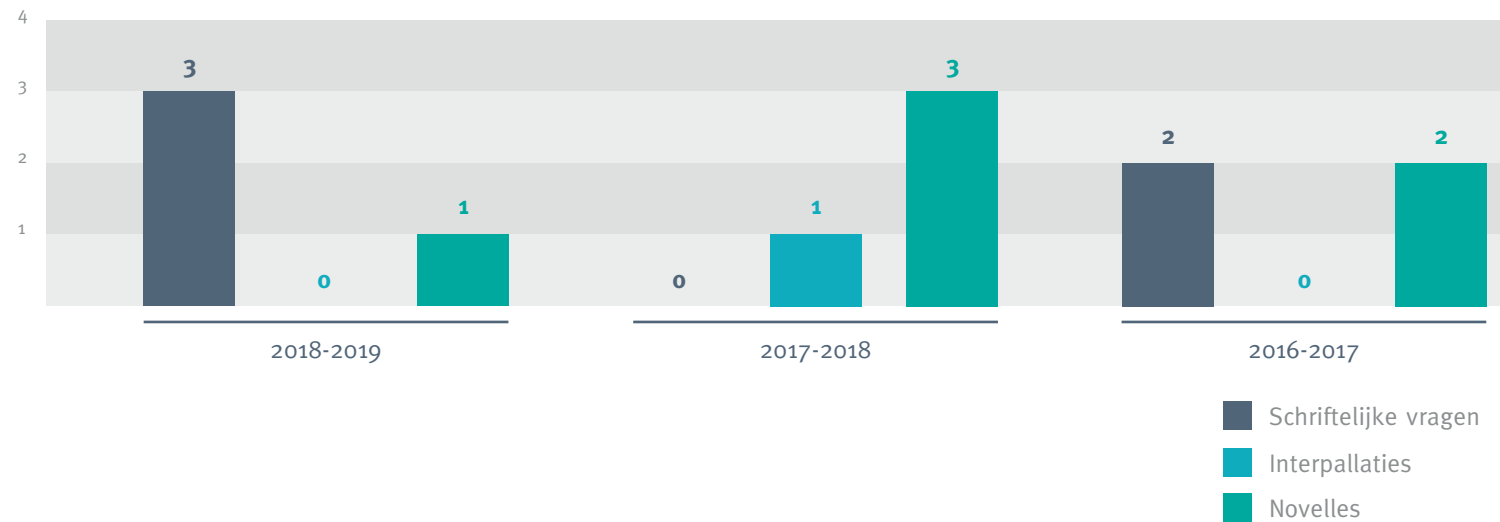
Dinsdag 16 april 2019 debatteerde de Eerste Kamer over de **Wet spoedreparatie fiscale eenheid** met de staatssecretaris van Financiën. Dit voorstel wijzigt de Wet op de vennootschapsbelasting 1969 en de Wet op de dividendbelasting 1965 in verband met enkele spoedreparaties inzake de fiscale eenheid als gevolg van uitspraken van het Hof van Justitie van de Europese Unie. De Eerste Kamer heeft het voorstel op 23 april 2019 na stemming bij zitten en opstaan aangenomen. De afhandeling van het voorstel als hamerstuk was eerder op 5 maart 2019 van de plenaire agenda van die dag afgevoerd. Een motie die de regering verzocht om met een beleidsnotitie te komen waarin de criteria worden opgesteld waaraan zowel *ex ante* en *ex post* fiscale maatregelen met terugwerkende kracht worden getoetst, is verworpen.

Gebruik van bevoegdheden in de Eerste Kamer

Moties

Schriftelijke vragen, interpellaties, novelles

1.3. Consultatie van deskundigen I

Verzoek om voorlichting over wijziging Mediawet

De Eerste Kamer heeft de Afdeling advisering van de Raad van State bij [brief](#) van 21 mei 2019 verzocht haar van voorlichting te voorzien over een [wetsvoorstel](#) tot wijziging van de Mediawet 2008. Het wetsvoorstel betreft een reeks wijzigingen, onder meer betreffende de benoeming van raden van toezicht en bestuur bij omroeporganisaties, de positie van de STER en de taken van het Commissariaat voor de Media. De behandelende vaste Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap stelde vast dat door aanvaarding van een tweetal amendementen door de Tweede Kamer een aantal nieuwe aspecten aan het wetsvoorstel was toegevoegd. Op grond van het eerste amendement wordt het lidmaatschap van de raad van toezicht of het bestuur van een omroepvereniging of samenwerkingsomroep onverenigbaar verklaard met het lidmaatschap van de Kamers en met een landelijke functie bij een politieke partij. De Eerste Kamer heeft de Afdeling advisering gevraagd op de constitutionele aspecten (zoals de relatie met verschillende grondrechten), de consistentie en de te verwachten effectiviteit van deze onverenigbaarheden in te gaan. Het tweede amendement belast het Commissariaat voor de Media met de handhaving van de naleving van het redactiestatuut van publieke en commerciële media-instellingen. De Kamer heeft de Afdeling advisering gevraagd haar voor te lichten over de plaats van het redactiestatuut in het licht van het systeem van de Mediawet en de daarin vastgelegde taken en verantwoordelijkheden van het Commissariaat enerzijds en de media-instellingen zelf anderzijds. Zodra de gevraagde voorlichting is ontvangen kan het voorbereidend onderzoek van het wetsvoorstel van start gaan.

Deskundigenbijeenkomsten

Consultatie van deskundigen

De Eerste Kamer organiseert in voorbereiding op de plenaire behandeling van een wetsvoorstel, nota of beleidsthema geregeld deskundigenbijeenkomsten. Bij deze bijeenkomsten worden deskundigen, adviesraden en/of belanghebbenden gevraagd naar hun visie. Doel van die gesprekken is om informatie te verkrijgen over voor de Kamer relevante aspecten van wetgevingskwaliteit, zoals effectiviteit en uitvoerbaarheid.

Deskundigenbijeenkomst Terugkeer van vreemdelingen en vreemdelingenbewaring

Op 12 februari 2019 hield de vaste Kamercommissie voor Immigratie & Asiel/JBZ-Raad een deskundigenbijeenkomst over **Wet terugkeer van vreemdelingen en vreemdelingenbewaring**. Dit wetsvoorstel introduceert één uniform bestuursrechtelijk kader voor vreemdelingenbewaring – niet langer onder het regime van de penitentiaire beginselenwet of het regime van de grensbewaking – als ultimum remedium, dat ervoor zorgt dat vreemdelingen die niet meewerken bij terugkeer toch beschikbaar blijven voor uitzetting. Alternatieven voor het meest vergaande middel, vreemdelingenbewaring, worden nadrukkelijker opgenomen in de wet. De deskundigenbijeenkomst had tot doel de leden van de

commissie meer inzicht te geven in de voors en tegens van het wetsvoorstel, voordat zij verdere vragen aan de staatssecretaris van Justitie en Veiligheid zouden stellen. Tijdens de bijeenkomst gaven acht deskundigen in twee blokken een presentatie. In het eerste blok stond het regime vreemdelingenbewaring als *ultimum remedium* centraal, in het bijzonder waarborgen met betrekking tot kwetsbare personen. In het tweede blok stond het regime vreemdelingenbewaring in het licht van veiligheid en beheersbaarheid centraal. Op 1 april 2019 heeft de Kamer een nader voorlopig verslag uitgebracht waarin de bij de deskundigenbijeenkomst opgedane inzichten zijn meegenomen. Op 13 mei 2019 hebben de woordvoerders een werkbezoek gebracht aan de gezinslocatie en het detentiecentrum in Rotterdam om een beter beeld te krijgen van de omstandigheden waaronder vreemdelingen in bewaring worden gehouden. De bewaring wordt uitgevoerd in inrichtingen voor vreemdelingenbewaring die beschikken over moderne voorzieningen die geschikt zijn voor de tenuitvoerlegging van een nieuw gedifferentieerd regime.

Ter voorbereiding op de schriftelijke en de plenaire behandeling van het wetsvoorstel **Wet arbeidsmarkt in balans** besloot de vaste Kamercommissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid op 12 maart 2019 een deskundigenbijeenkomst te organiseren. Allereerst vond een gedachtewisseling plaats met enkele vooraanstaande wetenschappers en personen uit de rechtspraktijk over de mogelijke effecten van het wetsvoorstel. Vervolgens kregen de sociale partners en de sector de mogelijkheid om hun bevindingen over het wetsvoorstel met de leden van de commissie te delen. Het wetsvoorstel is op 28 mei 2019 na stemming bij zitten en opstaan door de Eerste Kamer aangenomen.

Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel **Verwijdering asbest en asbesthoudende producten** heeft de vaste commissie voor Infrastructuur, Waterstaat en Omgeving op 26 maart 2019 een deskundigenbijeenkomst georganiseerd over asbestverwijdering. Twee thema's zijn behandeld bij deze deskundigenbijeenkomst: 'Wetenschappelijke aspecten' en 'Woningmarkt en landbouwsector'. Bij elk thema gaven (ervarings)deskundigen hun visie op het wetsvoorstel. Daarbij zijn onder meer de asbestverwijdering door eigenaren van asbesthoudende daken, de verzekeringsproblematiek en de gevaren van asbestdaken voor de gezondheid aan bod gekomen. Na de inleidingen werden de senatoren in de gelegenheid gesteld aan de deskundigen vragen te stellen. Het wetsvoorstel is op 4 juni 2019 na een plenair debat door de Eerste Kamer verworpen.

Deskundigenbijeenkomst Verwijdering asbest en asbesthoudende producten

De vaste Kamercommissie voor Infrastructuur, Waterstaat en Omgeving heeft in het afgelopen parlementair jaar een vervolg gegeven aan de behandeling van de stelselwijziging van het omgevingsrecht met de behandeling van het wetsvoorstel **Invoeringswet Omgevingswet**. In het kader van de behandeling van dit wetsvoorstel heeft de commissie

20011608

een deskundigenbijeenkomst georganiseerd die plaatsvond op 23 april 2019. Tijdens de deskundigenbijeenkomst zijn twee thema's aan bod gekomen. Ten eerste hebben bestuurders van lokale besturen hun praktijkervaringen met de invoering en voorbereiding van de stelselherziening van het omgevingsrecht gedeeld. Ten tweede hebben (koepel) organisaties hun visie gegeven op de uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid van het wetsvoorstel Invoeringswet Omgevingswet. Na de inleidingen konden de Kamerleden vragen stellen aan de deskundigen. De ontvangen informatie is meegenomen in de verdere behandeling van het wetsvoorstel.

Deskundigenbijeenkomst Invoeringswet Omgevingswet

1.4. *Verworpen, ingetrokken en aangehouden wetsvoorstellen*

Tweederde meerderheid EU-verdragen

De Eerste Kamer heeft op 9 april 2019 een initiatiefwetsvoorstel van de Tweede Kamer – verdedigd door het Tweede Kamerlid Van der Staaij – verworpen dat beoogde in artikel 91 van de Grondwet vast te leggen dat voor de parlementair goedkeuring van EU-verdragen een meerderheid van ten minste twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen nodig is. Deze eis van een gekwalificeerde meerderheid was volgens de initiatiefnemer logisch in het licht van het feit dat de invloed van de Europese Unie op de Nederlandse rechtsorde sterk gegroeid is en nog altijd toeneemt. Een meerderheid binnen de Eerste Kamer zag dat echter anders. Een veelgehoord kritiekpunt was dat het voorstel enerzijds ook voor zeer eenvoudige EU-verdragen de eis van een tweederde meerderheid stelt, terwijl anderzijds voor zeer ingrijpende verdragen die niet als EU-verdrag kunnen gelden de eis van een gewone meerderheid in stand blijft. Daarmee was het voorstel volgens die meerderheid in het ene geval te ruim en in het andere te beperkt. Het initiatiefwetsvoorstel werd reeds op 20 november 2006 bij de Tweede Kamer aanhangig gemaakt. Pas op 22 september 2015 werd het voorstel in die Kamer aangenomen, waarna de Eerste Kamer zich over het wetsvoorstel boog. Na afloop van het plenaire debat werd op 24 januari 2017 echter door de Eerste Kamer een motie aangenomen.⁴ Op basis hiervan besloot de Senaat het wetsvoorstel aan te houden totdat de op dat moment nog in te stellen Staatscommissie parlementair stelsel haar rapport had uitgebracht. Dat rapport is op 13 december 2018 verschenen. Met het verschijnen van het rapport van de Staatscommissie parlementair stelsel kon de Eerste Kamer de behandeling op 2 april 2019 hervatten. De toen gehouden derde termijn leverde geen direct nieuwe inzichten op, met als gevolg dat het voorstel een week later met ruime meerderheid verworpen werd.

Woonplaatsvereiste wethouders en gedeputeerden

De Eerste Kamer heeft in haar laatste vergadering voor de Kamerwisseling van 2019 met ruime meerderheid een wetsvoorstel tot wijziging van de Gemeentewet en de Provinciewet verworpen. Het wetsvoorstel beoogde de bevoegdheid van de gemeenteraad en van provinciale staten om ontheffing te verlenen van het zogenaamde woonplaatsvereiste of vereiste van ingezetenschap te verruimen. Onder de huidige wetgeving moeten wethouders en gedeputeerden in de gemeente, respectievelijk de provincie wonen waarin zij hun ambt uitoefenen. Raad en provinciale staten kunnen voor een jaar ontheffing van het woonplaatsvereiste verlenen en deze ontheffing vervolgens, in bijzondere gevallen, steeds met een jaar verlengen. Het wetsvoorstel wilde de raad en provinciale staten de bevoegdheid toekennen ontheffing te verlenen voor de gehele ambtstermijn van een wethouder of gedeputeerde. Een Kamermeerderheid vond dat daardoor de hoofdregel van ingezetenschap werd uitgehold. Bij een te ruimhartige toepassing van de ontheffingsmogelijkheid zou het wethouders en gedeputeerden bovendien aan lokale en regionale binding gaan ontbreken, zo was de vrees. Als gevolg van deze kritiek sneuvelde het wetsvoorstel bij de stemming op 4 juni 2019.

⁴ Zie eerder Jaarbericht 2016-2017, p. 10.

Initiatiefnemer Van der Staaij verdedigt het wetsvoorstel Tweederde meerderheid EU-verdragen

Kamerleden tijdens het debat over Verwijdering asbest en asbesthoudende producten

Verwijdering asbest en asbesthoudende producten

De Eerste Kamer heeft het wetsvoorstel Verwijdering asbest en asbesthoudende producten op 4 juni 2019 na stemming bij zitten en opstaan verworpen. De Kamer debatteerde op 28 mei met de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat over het wetsvoorstel. Naar aanleiding van onder meer de zorgen van de Kamer over de korte termijn waarvoor mensen worden gesteld om hun asbestdak te vervangen, namelijk 31 december 2024, stuurde zij een brief naar de Kamer waarin zij voorstelde de termijn met vier jaar te verlengen tot 1 januari 2028. Daarmee kon een meerderheid van de Kamer alsnog niet akkoord gaan.

Wijziging rentemaatstaf

Onder druk van de Eerste Kamer heeft de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een wetsvoorstel tot wijziging van de rentemaatstaf voor de lening in het hoger onderwijs ingetrokken. Het wetsvoorstel, dat voortvloeide uit een afspraak in het regeerakkoord, beoogde bij de rente op studieleningen aan te sluiten bij de 10-jaarsrente in plaats van bij de 5-jaarsrente. Al tijdens de schriftelijke voorbereiding van het wetsvoorstel bleek dat de Eerste Kamer er kritisch tegenover stond. Hoewel diverse fracties wel begrip konden opbrengen voor de wens de overheidsfinanciën beheersbaar te houden, vreesden velen in de Kamer dat het wetsvoorstel studenten met een veel hogere studieschuld zou opzadelen. Tijdens het plenaire debat op 27 en 28 mei 2019 constateerde de minister dat “dit wetsvoorstel niet op veel steun en draagvlak in deze Kamer kan rekenen”. Het wetsvoorstel is daarop opnieuw in de ministerraad besproken, waarna de Koning is verzocht de minister te machtigen het wetsvoorstel in te trekken. Daartoe gemachtigd heeft de minister het wetsvoorstel bij brief van 20 juni 2019 ingetrokken.

Verbeteren toezicht in de zorg

Op 17 december 2018 werd de plenaire behandeling het wetsvoorstel Verbeteren van toezicht, opsporing, naleving en handhaving in de zorg op verzoek van de minister voor Medische Zorg en Sport aangehouden toen bleek dat het voorstel op grond van onvoldoende wettelijke borging van een aantal privacyaspecten op weinig steun kon rekenen. De minister gaf te kennen zich te willen beraden op de wettelijke borging van de onafhankelijke positie van en de inzage in het medisch dossier door de medisch adviseur, het moment waarop de verzekerde geïnformeerd wordt over inzage in het dossier en het wettelijk vastleggen

Debat Wijziging rentemaatstaf

Tijdens een schorsing van het debat over Verbeteren toezicht in de zorg

waarover de verzekerde ten minste geïnformeerd zou moeten worden, en zegde toe de Kamer hierover schriftelijk te zullen informeren. Gezien de voorkeur van de Kamer om het wetsvoorstel voor de Kamerwisseling af te handelen, verzocht de Voorzitter de minister om zijn standpunten tijdig kenbaar te maken. Aan dit verzoek werd op 19 april 2019 voldaan. Op 13 mei 2019 werd het wetsvoorstel echter ingetrokken en kondigde de minister aan de wettelijke borging in een nieuw, verbeterd wetsvoorstel te zullen regelen.

Wetsvoorstellen betreffende kansspelen

De minister voor Rechtsbescherming heeft bij brief van 31 mei 2019 de Kamer geïnformeerd over het intrekken van het wetsvoorstel Modernisering speelcasinoregime. Het wetsvoorstel had onder andere tot doel het overheidsmonopolie op de speelcasinomarkt op te heffen en Holland Casino onder voorwaarden te privatiseren. De regering is van mening dat het aanbieden van kansspelen geen kerntaak van de overheid is. In zijn brief van 17 mei 2019 had de minister al het voornemen aangekondigd het wetsvoorstel in te trekken. Aan het einde van het plenaire debat op 12 februari 2019 over het wetsvoorstel heeft de minister de Kamer verzocht de verdere behandeling van het wetsvoorstel aan te houden om de Kamer nader te kunnen informeren over het vervolg van de behandeling. Uit het debat bleek dat de meningen over het wetsvoorstel sterk uiteenliepen, onder andere over de wenselijkheid van de samenloop met het wetsvoorstel Organiseren van kansspelen op afstand. Dit wetsvoorstel moderniseert onder meer de Wet op de kansspelen door, onder strikte voorwaarden, onlinekansspelen mogelijk te maken. De regering wil hiermee de bestaande en toekomstige behoefte aan kansspelen via internet en andere toekomstige elektronische communicatiemiddelen regelen en zorgen dat de speler een passend en aantrekkelijk aanbod heeft met waarborgen tegen kansspelverslaving en criminaliteit. Gelet op het uiteenlopen van de meningen over het wetsvoorstel Modernisering speelcasinoregime, heeft de minister de inschatting gemaakt dat het wetsvoorstel niet kan rekenen op aanvaarding of aanhouding en daarom het wetsvoorstel Modernisering speelcasinoregime ingetrokken. Het wetsvoorstel Organiseren van kansspelen op afstand is wel aangenomen, namelijk op 19 februari 2019.

Ordnars van minister Dekker voor Rechtsbescherming tijdens het debat over de wetsvoorstellen betreffende kansspelen

**Algemene Politieke Beschouwingen en
Algemene Financiële Beschouwingen**

*Impressie van de Algemene Politieke
Beschouwingen op 30 oktober 2018 met
minister-president Rutte (foto 1-4) en van
de Algemene Financiële Beschouwingen op
20 november 2018 met minister Hoekstra en
staatssecretaris Snel van Financiën (5 en 6).*

2. De Eerste Kamer als controleur van de regering

Algemene Politieke en Financiële Beschouwingen

De Eerste Kamer hield 30 oktober 2018 haar jaarlijkse Algemene Politieke Beschouwingen (APB) met minister-president Rutte over de plannen van het kabinet voor 2019, zoals die waren gepresenteerd op Prinsjesdag. De voorzitters van de twaalf fracties hadden veel vragen aan minister-president. Hoofdthema's in het debat waren investeringen in de publieke sector, het vestigingsklimaat (naar aanleiding van de discussie over de dividendbelasting), de gaswinning in Groningen, het klimaat- en het vluchtelingenbeleid, de pensioenen, en de arbeids- en woningmarkt. Tijdens de Algemene Financiële Beschouwingen (AFB) op 20 november 2018 stond de Miljoenennota centraal; de rijksbegroting voor het jaar 2019. De Kamer debatteerde met de minister en staatssecretaris van Financiën onder meer over de gevolgen van een brexit en over de risico's die de financiële situatie in Italië zou kunnen hebben voor de overige landen in de eurozone. Daarnaast spraken zij over de verlaging van de winst- en vennootschapsbelasting, de flexibilisering van de arbeidsmarkt, de schaarste op de woningmarkt, het uitblijven van een pensioenakkoord en de verduurzaming van Nederland.

Pakket Belastingplan 2019

Dinsdag 11 december 2018 debatteerde de Eerste Kamer vervolgens over het pakket Belastingplan 2019 c.a. Het pakket bestond uit in totaal negen wetsvoorstellen, waaronder de Wet fiscale maatregelen rijksmonumenten. In verband met dit laatste wetsvoorstel was behalve de staatssecretaris van Financiën ook de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aanwezig bij de behandeling. Met dit voorstel beoogde de regering om de fiscale aftrek voor eigenaren van rijksmonumenten te veranderen in een subsidie. Zowel dit wetsvoorstel als een tijdens het debat ingediende motie werd aangenomen. In de motie verzocht de Kamer in de nieuwe regeling op te nemen dat eigenaren bij ingrepen van meer dan 70.000 euro in een jaar een beoordeling kunnen opvragen welke kosten in aanmerking komen voor subsidie. Ook de overige wetsvoorstellen werden aangenomen door de Eerste Kamer evenals twee bij het wetsvoorstel Belastingplan 2019 ingediende moties. De eerste motie verzocht de regering met ingang van 1 januari 2020 de maximaal onbelaste vrijwilligersvergoeding te indexeren. In de tweede motie werd de regering gevraagd om het Belastingplan voortaan te voorzien van een separate doenvermogenstoets.

Staatssecretaris Snel (Financiën) en minister Van Engelshoven (OCW) tijdens de behandeling van het Pakket Belastingplan 2019

Derde termijn beleidsdebat over de Staat van de rechtsstaat

Op 19 februari 2019 heeft de Kamer het beleidsdebat over de Staat van de rechtsstaat voortgezet. In een derde termijn is een aantal onderwerpen aan bod gekomen dat reeds tijdens het beleidsdebat in mei 2018 was behandeld. De Leden van de vaste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid waren van mening dat sommige onderwerpen nadere aandacht behoeften. De minister van Justitie en Veiligheid en de minister voor Rechtsbescherming hadden destijds een groot aantal toezeggingen gedaan die op een later moment nog voldaan zouden worden door het toezenden van brieven en rapporten. Een van de thema's waarover is gedebatteerd is de toegang van de burger

Senator Van Dijk (SGP) tijdens het debat over de Staat van de rechtsstaat

tot het recht en de rechter. Daarbij is onder meer aandacht besteed aan de gefinancierde rechtsbijstand. Hierover is ook een motie ingediend, die de regering verzoekt indien een fundamentele verandering van de toegang tot gefinancierde rechtsbijstand voor de rechtzoekende wenselijk zou zijn, deze verandering per wet in formele zin zal dienen te geschieden. Op deze wijze kan de toegang tot het recht, dat grondwettelijk en verdragsrechtelijk is vervat, bewaakt en geborgd worden. Bijna alle fracties hebben voor deze motie gestemd.

Openbaar maken verslagen klimaattafels

Tijdens het debat op 5 februari 2019 over de begrotingsstaat van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voor het jaar 2018 (Incidentele suppletoire begroting inzake Klimaatenvolp regeerakkoord) is de motie-Van Hattem c.s. ingediend. De motie verzoekt de regering om alle verslagen van de vergaderingen van de klimaattafels en alle verslagen van het Klimaatberaad openbaar te maken, met de overweging dat het parlement vanuit haar controlerende taak moet kunnen toetsen welke belangen zijn ingebracht en afgewogen bij de klimaattafels. De Kamer heeft deze motie op 5 maart 2019 aangenomen.

Op 2 juli 2019 stuurde de minister van Economische Zaken en Klimaat een brief waarin hij de Kamer informeert over de uitvoering van deze motie. De verslagen zijn openbaar gemaakt door publicatie op de website www.klimaatakkoord.nl. Verder schrijft de minister dat niet van alle bijeenkomsten een verslag is gemaakt. Dit geldt onder meer voor bijeenkomsten van het Klimaatberaad die een informerend karakter hadden. Bij het openbaar maken van de verslagen heeft de minister rekening gehouden met de zienswijzen die partijen hebben aangeleverd op basis van de uitzonderingsgronden van de Wet openbaarheid van bestuur. Over de brief van de minister van EZK wordt nog verder schriftelijk overleg gevoerd.

2.1. Consultatie van deskundigen II

Evaluatie Natuurpact

De vaste Kamercommissie Economische Zaken en Klimaat/Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (EZK/LNV) hield op 2 oktober 2018 een deskundigenbijeenkomst over (de evaluatie van) het Natuurpact en de Voortgangsrapportage Natuur. Het natuurbeleid is in Nederland de afgelopen jaren steeds verder gedecentraliseerd. De provincies zijn verantwoordelijk geworden voor de realisatie van natuurontwikkeling en natuurbeheer. In het Natuurpact zijn de ambities met betrekking tot ontwikkeling en beheer van natuur in Nederland vastgelegd voor de periode tot en met 2027. De realisatie van deze ambities is gedecentraliseerd naar de provincies. Tijdens deze bijeenkomst stond de vraag centraal welke verantwoordelijkheid het Rijk na de decentralisatie heeft in het domein natuur. Tijdens de bijeenkomst gingen de aanwezige senatoren in gesprek met zes deskundigen die werkzaam zijn op het terrein van de provincies en de wetenschap. Op 12 maart 2019 heeft de Kamer een mondeling overleg gehouden met de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit over de evaluatie Natuurpact en Voortgangsrapportage Natuur. De minister heeft tijdens dit overleg aan de Kamer toegezegd de voortgang van het bodemprogramma naar de Eerste Kamer toe te sturen.

Bescherming mensenrechten; bevoegdheidsverdeling binnen het Statuut

Mede in het licht van de ontwikkelingen in Venezuela – het grootste buurland van het Koninkrijk der Nederlanden – en de ontstane en te verwachten effecten van de politieke situatie in dat land op de Benedenwindse eilanden Aruba, Curaçao en Bonaire, besloot de vaste Kamercommissie voor Koninkrijksrelaties op 11 december 2018 een deskundigenbijeenkomst te organiseren om nader inzicht te verkrijgen in de verantwoordelijkheden voor de bescherming van mensenrechten van vluchtelingen, asielzoekers en migranten in het Caribisch deel van het Koninkrijk, gegeven de op het Statuut gebaseerde staatkundige verhoudingen. Allereerst werden de senatoren door drie deskundigen geïnformeerd over het internationaalrechtelijk en verdragsrechtelijk kader ten aanzien van het beschermen van mensenrechten.

*Deskundigenbijeenkomst commissie
Koninkrijksrelaties (KOREL)*

Vervolgens lichtten drie andere deskundigen de rechten en verplichtingen binnen het Koninkrijk en binnen ieder van de landen afzonderlijk toe, met bijzondere aandacht voor de bevoegdheidsverdeling. De commissie volgt de ontwikkelingen in Venezuela nauwgezet en laat zich actief informeren. Dit blijkt onder meer uit de gevoerde mondelinge overleggen met bewindspersonen op 12 september 2018 en 16 april 2019, alsook uit het schriftelijk overleg van 3 juli 2019, 16 juli 2019 en 6 september 2019.

3. Koninkrijksrelaties

Sociaal minimum Caribisch Nederland

De Eerste Kamer hield ook het parlementair jaar 2018-2019 de vinger aan de pols bij de uitvoering van een in juni 2016 aangenomen motie die de regering oproept om ook voor de bijzondere gemeenten Bonaire, Sint Eustatius en Saba een sociaal minimum vast te stellen. Dit minimum moet worden vastgesteld op basis van ijkbedragen voor het noodzakelijke levensonderhoud aan de hand van objectiveerbare gegevens. Het Europees deel van Nederland kent een dergelijk sociaal minimum, maar Bonaire, Sint Eustatius en Saba niet. De commissie voor Koninkrijksrelaties (KOREL) toonde zich zeer kritisch over het onderzoeksrapport naar een ijkpunt voor de bestaanszekerheid voor Caribisch Nederland (het sociaal minimum) met de bijbehorende kabinetsreactie. De leden zijn kritisch over het uitblijven van het vaststellen van een sociaal minimum voor Caribisch Nederland. Tijdens een mondeling overleg zegden de staatssecretarissen van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid toe de Kamer jaarlijkse voortgangsrapportages toe te zenden waarin de regering laat zien welke stappen er zijn gezet en welke stappen nog nodig zijn om tot de vaststelling van een sociaal minimum te komen en hoe de kloof tussen inkomsten en uitgaven betekenisvol kan worden verkleind. De senatoren hielden desondanks vast aan het onverkort uitvoeren van de in juni 2016 door de Kamer aangenomen motie. Daarop ontving de Kamer, conform de toezegging gedaan tijdens het mondeling overleg, de eerste voortgangsrapportage. In deze rapportage meldden de staatssecretarissen dat een (voorlopig) ijkpunt voor het sociaal minimum is bepaald, waarbij verwachte en/of gewenste effecten van (ingezet) beleid reeds zijn meegenomen en dat dit ijkpunt de komende vijf jaar jaarlijks zal worden gemonitord.

Interparlementair Koninkrijksoverleg

Het Interparlementair Koninkrijksoverleg (IPKO) tussen delegaties van de Staten van Aruba, van Curaçao en van Sint Maarten en van de Staten-Generaal van Nederland vond in het parlementair jaar 2018-2019 twee maal plaats, in januari 2019 in Sint Maarten en in juni 2019 in Den Haag. Tijdens het IPKO in Sint Maarten is onder andere gesproken over de politieke en economische ontwikkelingen in Venezuela en de gevolgen daarvan voor met name Aruba en Curaçao. Tijdens dit IPKO werd het belang onderstreept van een goede onderlinge informatie-uitwisseling over de feitelijke situatie in ieder land, over in bespreking zijnde oplossingsrichtingen en over concrete verzoeken om hulp en bijstand in het kader van het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden. Verder was er tijdens het IPKO bijzondere aandacht voor mogelijke knelpunten in het Statuut van het Koninkrijk. Om deze knelpunten te kunnen bespreken is een IPKO-werkgroep ingesteld. Ook was het bij de Tweede Kamer aanhangige rijkswetsvoorstel Rijkswet Koninkrijks-geschillen geagendeerd ter bespreking en werd voor de eerste maal van gedachten gewisseld over de mogelijkheid tot het organiseren van wederzijdse verkiezingswaarneming binnen het Koninkrijk der Nederlanden.

*IPKO januari 2019 op Sint Maarten
– Delegatie van de Staten-Generaal*

20011608

Bijzonder aan het IPKO in Den Haag was dat Koning Willem-Alexander de aanwezige delegaties uitnodigde voor een ontmoeting op Paleis Noordeinde in Den Haag. Helaas ontbrak de delegatie van de Staten van Sint Maarten tijdens dit IPKO wegens verplichtingen in eigen land. Tijdens de inhoudelijke besprekingen tijdens het IPKO werd opnieuw stilgestaan bij de ontwikkelingen in Venezuela. Verder hielden enkele deskundigen presentaties over de staatkundige verhoudingen in vergelijkend, internationaal perspectief en werd gesproken over de wijze waarop gezamenlijke monitoring van de voortgang van de implementatie van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's) van de Verenigde Naties beter kan worden vormgegeven. Ook stond opnieuw het punt van wederzijdse verkiezingswaarneming geagendeerd. Afsproken is dat de delegatie van de Staten-Generaal met een nadere uitwerking komt hoe deze waarneming kan worden vormgegeven. De in januari ingestelde IPKO-werkgroep voor het identificeren van mogelijke knelpunten in het Statuut presenteerde tijdens dit IPKO haar eerste bevindingen.

IPKO juni 2019 in plenaire zaal Eerste Kamer

20011608

Prinsjesdag 2018

De Verenigde Vergadering der Staten-Generaal op Prinsjesdag in de Ridderzaal markeert met het uitspreken van de Troonrede door de Koning de start van het nieuwe politieke jaar. De vergadering wordt geleid door de Voorzitter van de Eerste Kamer.

II. De Eerste Kamer in internationaal verband

Donderdag 30 januari 2019 ontvingen de Eerste en Tweede Kamer de Nederlandse ambassadeurs in het kader van de jaarlijkse Ambassadeursconferentie

1. De Eerste Kamer en Europa

Europese werkwijze

De Eerste Kamer stelt jaarlijks een Europees werkprogramma vast. Dit is een lijst met prioriteiten die geselecteerd zijn uit het Werkprogramma van de Europese Commissie. De Kamer verzoekt de regering om rekening te houden met de selectie, met het oog op een tijdige en adequate informatievoorziening over deze Europese voorstellen aan de Eerste Kamer.

Elk gepubliceerd Europees voorstel op de prioritaire lijst wordt geagendeerd in de eerstvolgende vergadering van de verantwoordelijke Kamercommissie. Deze bepaalt op dat moment óf en hoe het voorstel behandeld wordt. Voor alle op deze lijst voorkomende onderwerpen worden elektronische dossiers aangemaakt op Europapoort

Ook voorstellen die niet zijn opgenomen in het Europese werkprogramma van de Eerste Kamer kunnen na publicatie alsnog in behandeling worden genomen door de Eerste Kamer. Daartoe wordt aan de agenda van de Kamercommissies wekelijks een overzicht toegevoegd van gepubliceerde voorstellen.

In vervolg op het door de Kamer aanvaarde rapport van de Tijdelijke commissie werkwijze Eerste Kamer is de Europese werkwijze in oktober 2017 op onderdelen bijgesteld, ten einde de focus van de Eerste Kamer bij de behandeling van Europese dossiers te vergroten.

*Minister Blok tijdens
de Algemene Europese Beschouwingen*

*Overleg tijdens
de Algemene Europese Beschouwingen*

Algemene Europese Beschouwingen

Tijdens de Algemene Europese Beschouwingen (AEB), die jaarlijks plaatsvinden naar aanleiding van de Staat van de Europese Unie (EU) van het kabinet, debatteerde de Eerste Kamer met de verantwoordelijk bewindspersoon, de minister van Buitenlandse Zaken. Veel aandacht ging tijdens het debat uit naar de brexit, het Europees migratiebeleid en het klimaatbeleid. Ook werd gesproken over méér of minder Europa, het Meerjarig Financieel Kader (MFK) en de gevolgen van de interne markt. De EU-woordvoerders stelden in meerderheid vast dat burgers zich steeds minder betrokken voelen bij de Europese Unie, terwijl die burgers niet zozeer tégen Europese samenwerking zijn. Na afloop van de AEB stelde de Eerste Kamer haar Europees werkprogramma 2019 vast.

Behandeling nieuwe Europese voorstellen

2018-2019

AARD VOORSTEL	Wetgevend	Niet-wetgevend	TOTAAL
1 Aantal nieuwe voorstellen	11	13	24
2 Waarvan Schriftelijk overleg met de regering	11	10	21
3 Waarvan mondeling overleg met de regering	1	0	1
4 Waarvan subsidiariteitsbezwaar	0	0	0
5 Waarvan politiek dialoog met de Europese Commissie	0	2	2
6 Waarvan technische briefing/ deskundigenbijeenkomst	2	0	2
7 Waarvan parlementair behandelvoorbehoud	0	0	0

2017-2018

Wetgevend	Niet-wetgevend	TOTAAL
17	14	31
12	12	24
1	1	2
0	0	0
1	1	2
0	0	0
0	0	0

Bovenstaande tabellen geven een overzicht van alle nieuwe Europese dossiers die in dit parlementair jaar en voorgaand parlementair jaar in behandeling zijn genomen. Dit is slechts een fractie van alle Europese werkzaamheden van de Eerste Kamer, waarbij de reeds in behandeling zijnde dossiers niet zijn meegenomen.

Europees werkprogramma van de Eerste Kamer 2019

Jaarlijks kiest de Eerste Kamer de voor haar prioritaire dossiers uit de beleids- en wetgevingsinitiatieven die de Europese Commissie voor het komende jaar aankondigt. De Europese Commissie heeft in het laatste jaar van haar zittingstermijn slechts een beperkt aantal nieuwe initiatieven opgenomen in haar Werkprogramma voor 2019, getiteld 'Beloften nakomen en de toekomst voorbereiden'. Met de in dit Werkprogramma aangekondigde initiatieven worden de laatste stappen gezet om de tien prioriteiten van de Commissie-Juncker uit 2014 te realiseren. Het laatste programma van de Commissie-Juncker bestaat uit vijftien nieuwe initiatieven en tien Refit-initiatieven. Refit-initiatieven zijn evaluaties en doorlichtingen van bestaande wetgeving. Uit elk initiatief in het werkprogramma van de Europese Commissie volgen vaak meerdere Commissievoorstellen. De Eerste Kamer heeft op 16 april 2019 negen dossiers als prioritair geselecteerd voor het Europees Werkprogramma van de Eerste Kamer voor 2019. Ter vergelijking, in 2018 had de Eerste Kamer nog 22 prioritaire dossiers geselecteerd uit 26 nieuwe initiatieven en 12 Refit-initiatieven.

Senator Postema (PvdA) tijdens het debat over de Verzamelwet Brexit

Verzamelwet Brexit

De vaste Kamercommissie voor Europese Zaken nam op 5 februari 2019 het voorstel Verzamelwet Brexit in behandeling. Tot die tijd had de commissie de gang van zaken rondom de brexit gevolgd mede op basis van informatie door de regering en de Europese Commissie verstrekt en door middel van een werkbezoek aan Londen in september 2018. De maatregelen in de voorgestelde wet moeten Nederland voorbereiden op onverwachte gevolgen van de aangekondigde uittreding van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie. Artikel X van het wetsvoorstel biedt de regering – onder bepaalde voorwaarden en voor een bepaalde tijdsduur – de mogelijkheid om sneller en eenvoudiger regels te kunnen maken in onverwachte noodsituaties die het gevolg zijn van de brexit, zonder dat de medewetgever (het parlement) direct daaraan te pas komt.

Senator Faber (PVV) tijdens het debat over de Verzamelwet Brexit

Hoewel die voorwaarden en tijdspanne door de Tweede Kamer door amendering waren aangescherpt ter versterking van de positie van het parlement, wenste de Eerste Kamer (aanvullend) voorlichting van de Raad van State. Daarbij vroeg de Kamer onder andere om een nadere beschouwing over het niveau van regelgeving en de mogelijkheid bij algemene maatregel van bestuur en ministeriële regeling af te wijken van de wet, zoals dat in het geamendeerde wetsvoorstel werd voorgesteld. De Raad van State antwoordde dat de terugtrekking van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie omgeven is met grote onzekerheden en onvoorspelbare gevolgen, ook voor (nationale) wetgeving. Deze uitzonderlijke situatie zou ertoe nopen dat het bij wijze van uitzondering mogelijk moet zijn om bij lagere regeling acute voorzieningen te treffen, zo nodig in afwijking van een hogere regeling, aldus de Raad. Niet alleen bij algemene maatregel van bestuur, maar zelfs bij ministeriële regeling zou van de wet moeten kunnen worden afgeweken. Wel achtte de Raad het daarbij van belang dat zo spoedig mogelijk na het tijdstip waarop zo'n ministeriële regeling in werking zou treden, alsnog een wetsvoorstel tot goedkeuring van die regeling aan de Tweede Kamer zou worden gestuurd. Het laatste was reeds door de Tweede Kamer in het wetsvoorstel geamendeerd.

In het plenaire debat in de Eerste Kamer bleek dat een meerderheid de situatie van de brexit ook zodanig beoordeelde dat voor de regering het voorgestelde instrumentarium beschikbaar moest komen, ook al boette daarmee het primaat van de wetgever in. Een Kamerminderheid achtte de maatregelen uit artikel X ook na amendering in de Tweede Kamer niet aanvaardbaar. Van de regering werd de toezegging verkregen dat de Verzamelwet brexit en de gehele gang van zaken rondom de brexit zal worden geëvalueerd.

Hervorming Gemeenschappelijk Europees Asielstelsel

Het Europees migratie- en asielbeleid blijft voortdurend onder de aandacht van de Eerste Kamer. Ook dit parlementair jaar heeft de Kamer veelvuldig met de regering en andere organisaties overleg gevoerd. Er is daarbij veel aandacht besteed aan de Europese voorstellen voor de hervorming van het Gemeenschappelijk Europees Asielstelsel (GEAS). Dit zijn zeven wetgevingsvoorstellen van de Europese Commissie die het Europees Asielstelsel dienen te hervormen met als doel het efficiënter te maken en meer te harmoniseren in alle lidstaten, zodat het asielstelsel ook bij een oplopende vluchtelingenstroom blijft voldoen.

In het voorjaar van 2019 heeft de Kamer een aantal bijeenkomsten georganiseerd om kennis te nemen van de stand van zaken bij de herziening van dit asielstelsel. De Kamer kreeg een technische briefing van ambtenaren van het ministerie van Justitie en Veiligheid en ging in gesprek met leden van Commissie-Meijers, een onafhankelijke groep van experts die adviseert over onder andere Europees migratierecht. Ook spraken Kamerleden via een videoverbinding met twee Europarlementariërs, de Zweedse Cecilia Wikström en de Nederlandse Sophie in 't Veld, die rapporteurs zijn van twee voorstellen uit het GEAS-pakket. Op 2 april 2019 hield de Kamer een mondeling overleg met de staatssecretaris van Justitie en Veiligheid over de stand van zaken in de onderhandelingen over de GEAS-voorstellen. De leden waren bij deze gesprekken in het bijzonder geïnteresseerd in: de redenen waarom er zo weinig vooruitgang wordt geboekt in de onderhandelingen, het Europese krachtenveld, wat te verwachten na de EP-verkiezingen in mei 2019, en of er op onderdelen nog resultaat te boeken zou zijn.

Mondeling overleg met staatssecretaris

*Harbers (Justitie en Veiligheid) over het
Gemeenschappelijk Europees Asielstelsel*

Transparantie en openbaarheid van Raadsdocumenten

In de Europese instellingen is een debat gaande, mede op aandringen van nationale parlementen, over transparantie van het proces van Europese wet- en regelgeving en openbaarheid van Raadsdocumenten die deel uitmaken van dit proces. De Eerste en Tweede Kamer zijn sinds enkele jaren de voornaamste voortrekkers onder de parlementen. In 2018-2019 zijn in de Raad besprekingen gestart over een hervorming van het gevoerde transparantiebeleid op basis van voorstellen van het Raadssecretariaat. Een van de voorstellen is de openbaarmaking van documenten rondom 'mijlpalen' in de besluitvorming, de zogenaamde *milestone documents*. De commissies EUZA en I&A/JBZ hebben de regering in een brief laten weten dat zij de indruk hebben dat een praktijkwijziging, zoals het idee om

mijlpaaldocumenten proactief te publiceren, slechts ten dele tegemoetkomt aan het uitgangspunt dat wetgevingsdocumenten (direct) openbaar zijn. In een nader schriftelijk overleg van de commissies hebben zij er bij de regering nogmaals op aangedrongen dat de Raad voorgestelde werkwijzen tevens toetst aan de Hofuitspraken over transparantie.

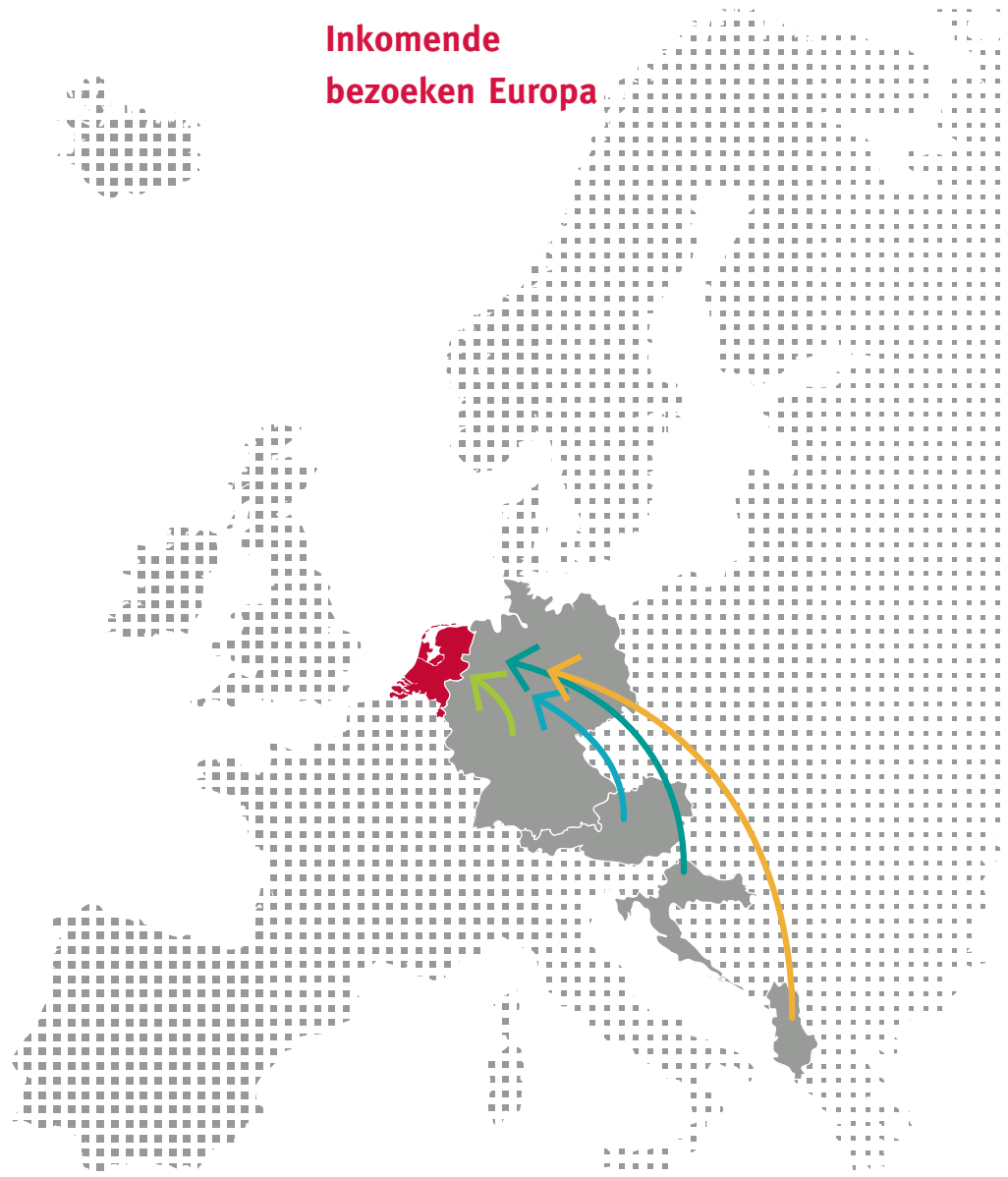
COSAC

Halfjaarlijks vinden de vergaderingen van COSAC plaats, de conferentie van delegaties uit de commissies van Europese aangelegenheden van de nationale parlementen van de lidstaten van de Europese Unie en een delegatie van het Europees Parlement. Leden van de vaste Kamercommissie voor Europese Zaken nemen hier actief aan deel. Zij hebben bijdragen geleverd aan debatten over actuele Europese aangelegenheden, zoals de voortgang in de onderhandelingen over het Meerjarig financieel Kader van de EU voor 2021-2027, brexit, het Europese Klimaatbeleid en de Energie Unie. Daarnaast is deze conferentie ook het forum om *best practices* en informatie uit te wisselen, zoals over de rol van nationale parlementen in de EU.

2. Internationale contacten

De Eerste Kamer is sterk internationaal georiënteerd en hecht veel waarde aan het onderhouden van parlementaire, diplomatieke contacten. Het parlementaire jaar 2018-2019 kende dan ook vele bijzondere uitgaande en inkomende bezoeken.

Inkomende bezoeken Europa

Oostenrijk

De Oostenrijkse bondspresident Alexander van der Bellen bracht op 15 november 2018 een bezoek aan Nederland. Als onderdeel van dit bezoek werd de President in de Eerste Kamer ontvangen door de Voorzitter van de Eerste Kamer en de Eerste Ondervoorzitter van de Tweede Kamer. Belangrijkste onderwerp tijdens het gesprek, waaraan ook de commissievoorzitters Europese Zaken van beide Kamers deelnamen, was het EU-Voorzitterschap van Oostenrijk in de tweede helft van 2018. [Meer lezen](#)

Kroatië

Op 4 december 2018 werden enkele leden van het Kroatische parlement ontvangen in de Eerste Kamer. De Kroatische parlementariërs spraken met een delegatie van leden uit de commissies Europese Zaken en Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking over diverse onderwerpen. [Meer lezen](#)

Albanië

Op 22 mei 2019 heeft de Voorzitter van het parlement van Albanië, Gramoz Ruçi, een bezoek gebracht aan de Eerste Kamer. Hij werd verwelkomd door de Voorzitter van de Eerste Kamer. Het bezoek volgde op een eerder bezoek van de Voorzitter van de Eerste Kamer aan Albanië in juli 2018. [Meer lezen](#)

Duitsland

Op 24 mei 2019 hebben de Voorzitter van de Eerste Kamer en de Eerste Ondervoorzitter van de Tweede Kamer de Voorzitter van de Duitse Bondsraad, Daniel Günther, ontvangen in het gebouw van de Eerste Kamer. De Bondsraad vormt de Duitse tegenhanger van de Eerste Kamer en bestaat uit vertegenwoordigers van de Duitse deelstaten. Het is traditie dat de Voorzitter van de Bondsraad jaarlijks een bezoek brengt aan Nederland in het kader van de goede betrekkingen tussen de beide landen. [Meer lezen](#)

Uitgaande bezoeken Europa

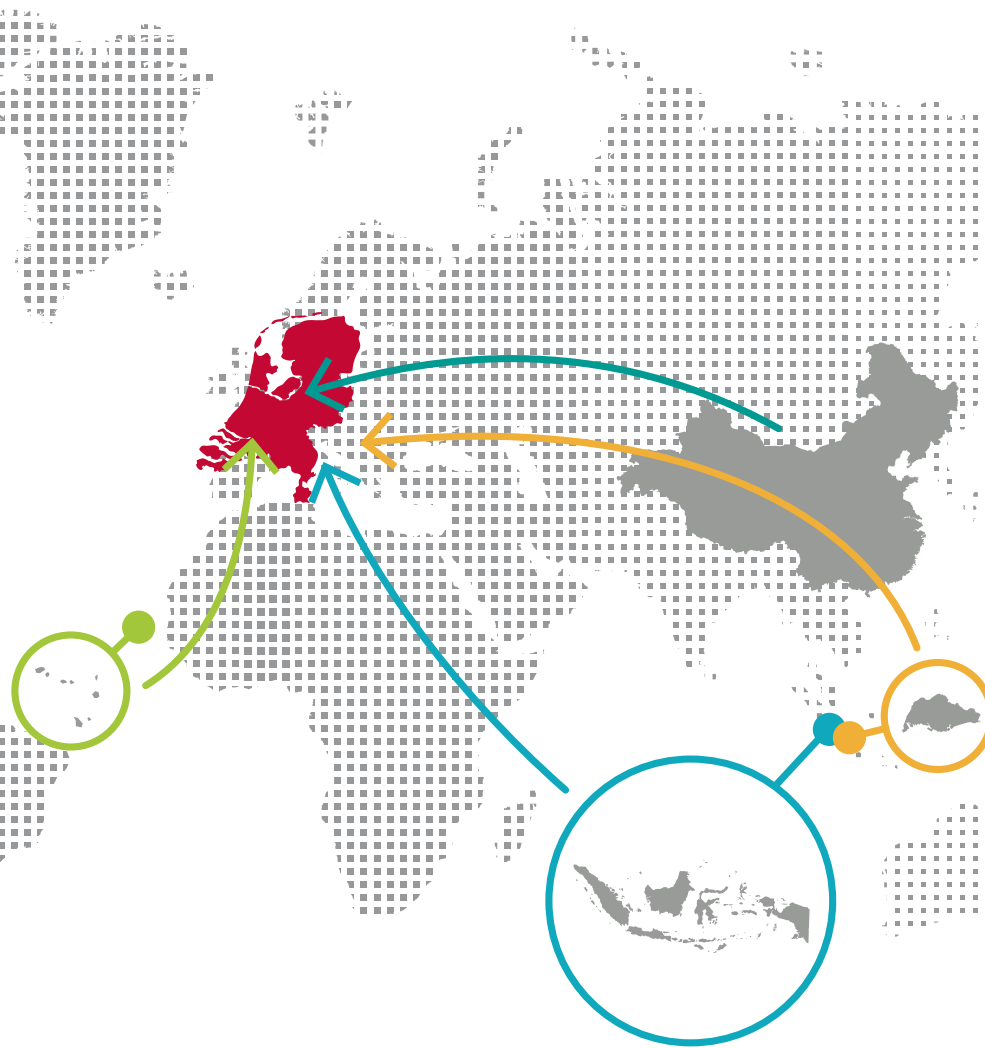
Luxemburg

Op 2 en 3 mei 2019 bracht de Voorzitter een bezoek aan de Conseil d'État van Luxemburg op uitnodiging van Agny Durdu, de President van dit college. De Conseil d'État van het Groothertogdom Luxemburg is grotendeels vergelijkbaar met de Nederlandse Raad van State, maar haar bevoegdheden gaan op sommige punten verder. Hierdoor voelt het college ook verwantschap met de Eerste Kamer. [Meer lezen](#)

Verenigd Koninkrijk

Een delegatie van zeven Eerste en Tweede Kamerleden onder leiding van de Eerste Kamervoorzitter bezocht van 25 tot en met 27 februari 2019 het Britse parlement in Londen. De Kamerleden waren uitgenodigd door hun Britse collega's in de Inter-Parlementaire Unie (IPU) om zich te laten informeren over de actuele stand van zaken in het Brexitdossier. [Meer lezen](#)

Inkomende bezoeken Wereld

China

Op 16 oktober 2018 ontvingen de Staten-Generaal minister-president Li Keqiang van de Volksrepubliek China. Aan het gesprek met de minister-president Li Keqiang namen naast beide Kamervoorzitters ook leden uit beide Kamers deel. Premier Li Keqiang bezocht Nederland met een handelsdelegatie voorafgaand aan de Asia Europe Meeting (ASEM) op 18 en 19 oktober in Brussel. [Meer lezen](#)

Singapore

Op 22 november 2018 bracht de president van Singapore, Halimah Yacob, een bezoek aan de Staten-Generaal. Het bezoek maakte onderdeel uit van het staatsbezoek dat president Halimah Yacob die week aan Nederland aflegde. [Meer lezen](#)

Indonesië

Op 4 december 2018 bracht een delegatie van parlementariërs uit Indonesië een bezoek aan de Eerste Kamer, waar zij werden ontvangen door de Voorzitter en enkele leden van de Kamercommissie Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking. [Meer lezen](#)

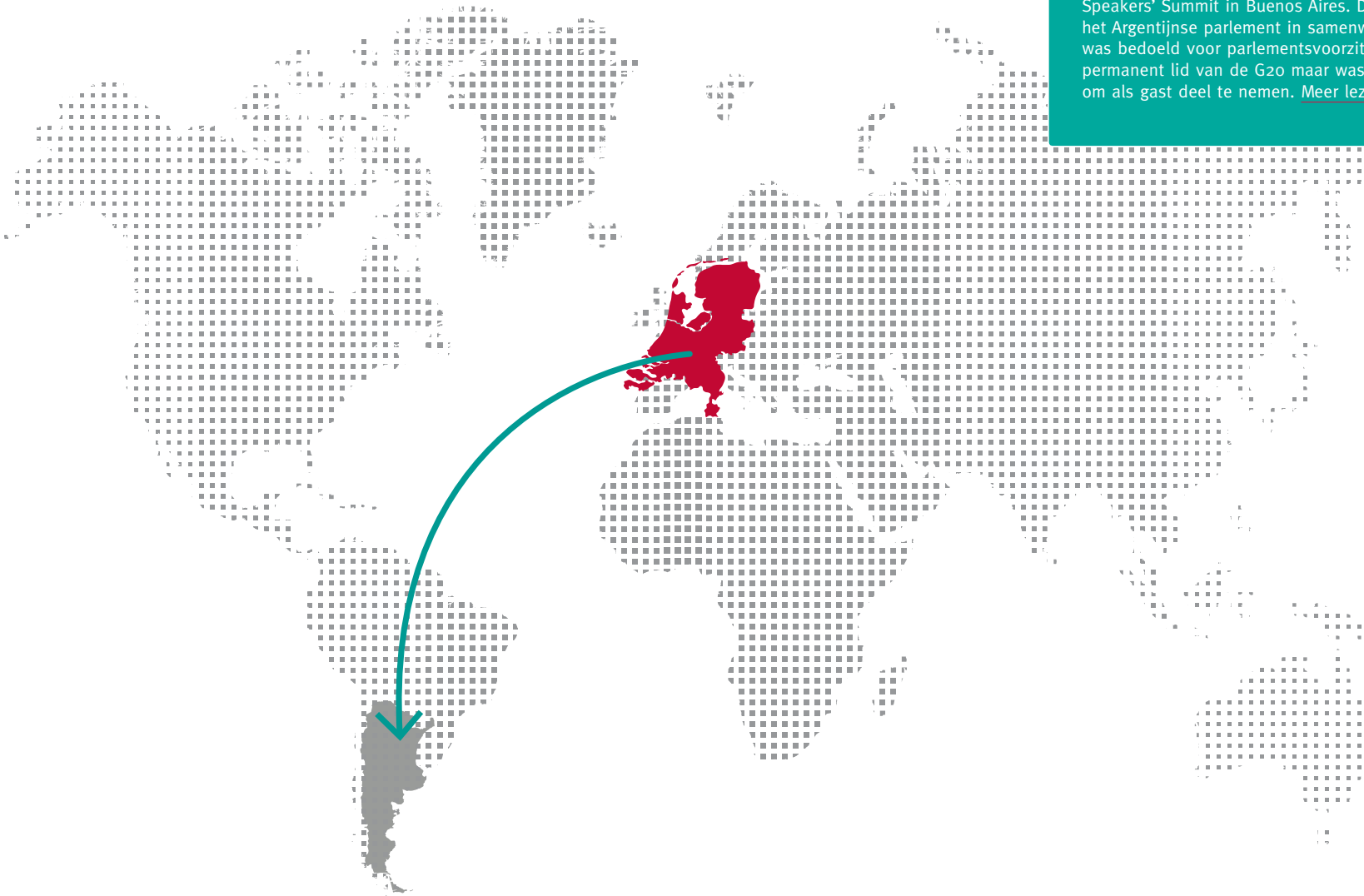
Kaapverdië

De President van Kaapverdië, Jorge Carlos Fonseca, bezocht de Staten-Generaal op 11 december 2018 in het kader van zijn staatsbezoek aan Nederland. Kaapverdië en Nederland onderhouden een speciale band, onder meer vanwege de grote Kaapverdiaanse gemeenschap in ons land. De President werd in de Eerste Kamer ontvangen door de Voorzitters van beide Kamers. [Meer lezen](#)

Uitgaande bezoeken Wereld

Argentinië

De Voorzitter van de Eerste Kamer nam op 1 en 2 november 2018 deel aan de G20 Speakers' Summit in Buenos Aires. De conferentie, die werd georganiseerd door het Argentijnse parlement in samenwerking met de Interparlementaire Unie (IPU), was bedoeld voor parlementsvoorzitters van de G20-landen. Nederland is geen permanent lid van de G20 maar was door G20-voorzitter Argentinië uitgenodigd om als gast deel te nemen. [Meer lezen](#)

Interparlementaire fora Europa

Straatsburg: Raad van Europa

Zeven leden van de Eerste Kamer zijn actief in de Parlementaire Assemblée van de Raad van Europa (PACE), die vier plenaire sessies per jaar kent in Straatsburg en daarnaast vele kleinschaliger commissieactiviteiten. Ook organiseert de assemblee verkiezingswaarnemingsmissies, waaraan een aantal Eerste Kamerleden heeft deelgenomen, in 2018-2019 in onder meer Georgië en Oekraïne. De PACE bestaat uit 324 volksvertegenwoordigers uit de 47 lidstaten van de Raad van Europa die tezamen 800 miljoen inwoners tellen. De Raad van Europa richt zich op handhaving van de democratie en de mensenrechten en bevordering van de rechtsstaat. Meer lezen:

1. [PACE oktober 2018](#)
2. [PACE januari 2019](#)
3. [PACE april 2019](#)
4. [PACE juni 2019](#)

Brussel: JPSG Europol

In september 2018 is de Delegatie naar de Gezamenlijke Parlementaire Controlegroep (JPSG) Europol bijeengekomen in Brussel. De JPSG Europol bestaat uit delegaties van de nationale parlementen en van het LIBE-comité van het Europees Parlement, die de parlementaire controle uitoefenen op de activiteiten van Europol. Naar aanleiding van de bijeenkomst in Brussel heeft de Staten-Generaaldelegatie in november 2018 schriftelijk vragen gesteld aan Europol over diens activiteiten. Die vragen zijn op 20 februari 2019 door Europol beantwoord. [Meer lezen](#)

Wenen: GBVB

Op 11 en 12 oktober 2018 namen Eerste Kamerleden deel aan de interparlementaire EU-conferentie over het gemeenschappelijk buitenland-, veiligheids- en defensiebeleid in Wenen. Tijdens deze conferentie, die traditioneel elk half jaar plaatsvindt in het land dat op dat moment het EU-voorzitterschap draagt, komen nationale parlementsleden van alle EU-lidstaten samen om te spreken over diverse onderwerpen op het terrein van buitenlandse zaken, defensie- en veiligheidsbeleid. [Meer lezen](#)

Genève: IPU

De grootste en oudste parlementaire assemblee ter wereld, de Inter-Parlementaire Unie (IPU), kwam in oktober 2018 bijeen in Genève. Senator Arda Gerkens werd verkozen tot vice-president van de commissie democratie en mensenrechten. Veel aandacht ging uit naar de problematische situatie in Venezuela en de rol van parlementen bij de bevordering van vrede in een tijdperk van innovatie en technologische veranderingen. [Meer lezen](#)

Parlementaire Assemblée van de Raad van Europa in Straatsburg

Benelux: Beneluxparlement

In december 2018 rondde Nederland het tweejarig voorzitterschap af van de Benelux Interparlementaire Assemblée, ofwel het Beneluxparlement. Het parlement telt 49 leden. De Nederlandse delegatie bestaat uit 21 leden, van wie 12 leden afkomstig zijn uit de Eerste Kamer. Ook bestaat er een hechte samenwerking met de Nordic Council (Noord-Europese landen) en de Baltic Assembly (Baltische landen), waarbij de leden op elkaars vergaderingen spreken. Het Beneluxparlement heeft in 2018-2019 diverse aanbevelingen aan de regeringen van de drie landen aangenomen over onder andere de brexit en de problemen en kansen voor economische samenwerking met het Verenigd Koninkrijk, waterstofeconomie als potentieel bij de energietransitie, circulaire economie, geweld tegen vrouwen en economische uitzonderingszones.

Brussel: Europese parlementaire week

Op 18 en 19 februari 2019 vond in het Europees Parlement in Brussel de Europese parlementaire week plaats, waaraan een delegatie van de vaste commissie voor Financiën deelnam. De week bestaat uit de interparlementaire conferentie over het Europees Semester en de halfjaarlijkse interparlementaire conferentie inzake stabiliteit, economische coördinatie en bestuur in de Europese Unie. Meer lezen

Wenen: OVSE

Eerste Kamerleden namen in februari 2019 deel aan de wintervergadering van de Parlementaire Assemblée van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) in Wenen. Zij bespraken met voorzitter Tsereteli of de Assemblée een rol kon spelen in de bemiddeling tussen Polen en Rusland inzake de terugkeer naar Polen van wrakstukken van een Poolse vliegtuig, dat in 2010 bij de Russische plaats Smolensk verongelukte en waarbij onder meer de Poolse president Lech Kaczynski om het leven kwam. In maart 2019 ontving de Eerste Kamervoorzitter Tsereteli in Den Haag. Ook daar kwam de bemiddeling tussen beide OVSE-landen aan de orde, evenals de situatie in Oekraïne en de relatie met Rusland.

Boekarest: JPSG Europol

In februari 2019 is de Delegatie naar de Gezamenlijke Parlementaire Controlegroep (JPSG) Europol bijeengekomen in Boekarest, Roemenië. De JPSG Europol bestaat uit delegaties van de nationale parlementen en van de LIBE-commissie van het Europees Parlement, die de parlementaire controle uitoefenen op de activiteiten van Europol. Meer lezen

Boekarest: GBVB

Van 6 tot 8 maart 2019 namen Eerste Kamerleden deel aan de interparlementaire EU-conferentie over het gemeenschappelijk buitenland-, veiligheids- en defensiebeleid in Boekarest. Tijdens deze conferentie, die traditioneel elk halfjaar plaatsvindt in het land dat op dat moment het EU-voorzitterschap draagt, komen nationale parlementsleden van alle EU-lidstaten samen om te spreken over diverse onderwerpen op het terrein van buitenlandse zaken, defensie- en veiligheidsbeleid. Meer lezen

Europese parlementaire week

GBVB-conferentie Boekarest

*Conferentie van
EU-parlementsvoorzitters in Wenen*

*De Associatie van Europese
Senaten kwam bijeen in Parijs*

GBVB-conferentie Helsinki

Wenen: Conferentie van EU-Parlementsvoorzitters

Onder Oostenrijks voorzitterschap vond op 8 en 9 april 2019 in Wenen de Conferentie van Parlementsvoorzitters van de Europese Unie plaats. De Voorzitters van de parlementen van de EU beogen met deze conferentie informatie en best practices uit te wisselen en parlementaire samenwerking te stimuleren. [Meer lezen](#)

Parijs: AES

De [Associatie van Europese Senaten \(AES\)](#) kwam van 13 tot en met 15 juni 2019 bijeen in Parijs. De bijeenkomst had een speciaal karakter: zij betrof de twintigste bijeenkomst van de AES sinds de oprichting in het jaar 2000, destijds eveneens in Parijs. [Meer lezen](#)

Bratislava: NAVO

De Spring Session van de [Parlementaire Assemblée van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie \(NAVO\)](#) in Bratislava, Slowakije, in juni 2019 stond in het teken van het verdedigen van de traditionele waarden van de NAVO. Ook de Nederlandse leden pleitten voor het beter beschermen van vrijheid, democratie en rechtsstaat tegen assertieve staten als China en Rusland en tegen instabiliteit, veroorzaakt door terrorisme, cyberdreiging en hybride oorlogvoering. Eerste Kamerleden ondersteunden het pleidooi om NAVO-lidstaten meer weerbaar te maken, bijvoorbeeld door een [Democratic Resilience Coordination Centre](#) op te richten en het Strategisch Concept van het bondgenootschap te herzien.

Sint Petersburg: OVSE

Een Eerste Kamerlid nam deel aan een conferentie over de aanpak van internationaal terrorisme in Sint Petersburg, Rusland, die mede was georganiseerd door de [Parlementaire Assemblée van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa \(OVSE\)](#).

Helsinki: GBVB

Van 4 tot 6 september 2019 namen Eerste Kamerleden deel aan de interparlementaire EU-conferentie over het [gemeenschappelijk buitenland-, veiligheids- en defensiebeleid](#) in Helsinki. Tijdens de plenaire sessies van de conferentie, die vanwege het Fins EU-Voorzitterschap plaatsvond in de Finse hoofdstad Helsinki, werd gesproken over de relatie tussen de Europese Unie en de Verenigde Staten en over de toekomst van het Europese defensiebeleid. [Meer lezen](#)

Griffier Nehmelman tijdens de ASGP in Qatar

Senator Gerkens (SP) tijdens de IPU in Qatar

Senator Martens (CDA) tijdens de NAVO
Parlementaire Assemblée in Canada

Interparlementaire fora Wereld

Qatar: ASGP

Van 8 tot 10 april 2019 heeft de Griffier van de Eerste Kamer deelgenomen aan de conferentie van de Association of Secretaries General of Parliaments (ASGP) in Doha, Qatar. [Meer lezen](#)

Qatar: IPU

Drie Eerste Kamerleden namen in april 2019 deel aan de voorjaarszitting van de [Inter-Parlementaire Unie \(IPU\)](#) in Doha, Qatar. Op voorstel van de Nederlandse delegatie ging het actualiteitendebat over internationale steun aan Mozambique, Malawi en Zimbabwe, landen die werden getroffen door de cycloon Idai en over de relatie met klimaatverandering. [Meer lezen](#)

Canada: NAVO

Tijdens de *Annual Session* van de [Parlementaire Assemblée van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie \(NAVO\)](#) werd het Eerste Kamerlid [Frank van Kappen](#) gekozen tot vice-president en het Kamerlid [Maria Martens](#) herkozen als voorzitter van de *Science & Technology Committee*. In deze sessie in november 2018, georganiseerd in het Canadese Halifax, is onder meer gedebatteerd over *cybersecurity*, de beïnvloeding van westerse verkiezingen door buitenlandse mogendheden en de ontwikkelingen rondom het *Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)*-verdrag. [Meer lezen](#)

Verenigde Staten: OVSE

Een Eerste Kamerlid nam in november 2018 deel aan een verkiezingswaarneming in de Verenigde Staten, de *Mid-Term Elections*. De [Parlementaire Assemblée van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa \(OVSE\)](#) organiseerde deze missie. [Meer lezen](#)

III. Communicatie en voorlichting

1. Onderwijs

De Eerste Kamer voert een communicatiebeleid dat er op is gericht het werk van de Eerste Kamer zo accuraat mogelijk onder de aandacht van publiek, belangengroepen en media te brengen. De Eerste Kamer en haar leden staan midden in de maatschappij, daarom moet de Eerste Kamer als instituut ook zichtbaar zijn. Door middel van evenementen, online informatievoorziening, onderwijsprojecten en doelgericht mediabeleid wordt het werk van de Kamer onder de aandacht gebracht.

Basisonderwijs

De leerkrachten van het basisonderwijs hebben ook in 2018 het Derde Kamerproject, een lesprogramma voor groep 7 en 8 over politiek en democratie weten te vinden. Ruim 6000 lespakketten, de oranje en blauwe koffertjes, werden besteld. De acht nieuw uitgebrachte filmpjes die de basisinformatie per les overbrengen, werden meer dan 30.000 bekeken. Op vrijdag 16 november 2018 is in de plenaire vergaderzaal van de Eerste Kamer voor de veertiende keer het finaledebat van de Derde Kamer gehouden. Dit is een gezamenlijk initiatief van de Eerste en Tweede Kamer en ProDemos voor groepen 7 en 8 in het basisonderwijs. De Voorzitter van de Eerste Kamer leidde het debat. Voor de ondersteuning van de fracties werkten Eerste en Tweede Kamerleden mee, net als ambtelijke medewerkers van de beide Kamers.

Voortgezet onderwijs

Speciaal voor de Eerste Kamerverkiezingen in 2019 heeft de Eerste Kamer in samenwerking met ProDemos een magazine uitgebracht de 'STEM' voor het voortgezet onderwijs. De ene kant van het magazine geeft informatie over de Provinciale Statenverkiezingen, de andere kant bevat acht pagina's met informatie en opdrachten over de Eerste Kamer. De magazines, uitgebracht in een havo/vwo- en een (v)mbo-versie, konden gratis besteld worden via ProDemos. Er zijn in totaal 701 pakketten van 30 exemplaren besteld.

Docentenavond Maatschappijleer

Jaarlijks organiseert ProDemos samen met de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer een docentendag. Op donderdagavond 14 februari, de avond voorafgaand aan de docentendag, ontving de Eerste Kamer ruim 100 docenten maatschappijleer en burgerschap.

STEM Magazine over de Eerste Kamerverkiezingen

Finaledebat Derde Kamer op 16 november 2018

20011608

Het onderwerp van de docentenavond was de herziening van het parlementaire stelsel naar aanleiding van het in 2018 verschenen rapport van de Staatscommissie Parlementair Stelsel onder leiding van oud-minister Remkes. Het publiek ging – na inleidingen van Tom van der Meer, lid van de staatscommissie, Marcel ten Hooven, journalist en auteur, en Iris Kortenhagen, onderzoeker – onder leiding van [Kars Veling](#) (oud-Kamerlid) met elkaar in discussie over het nut van een bindend referendum en rechtstreekse verkiezingen van de Eerste Kamer.

Docentenavond maatschappijleer

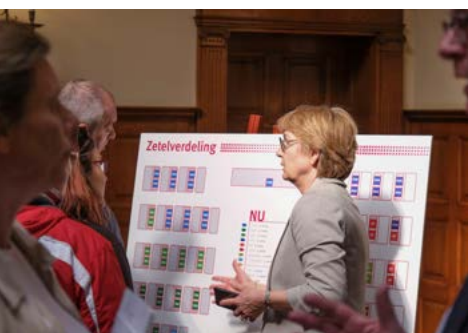
2. Publieksevenementen

Deelname aan publieke evenementen draagt ook bij aan de zichtbaarheid van de Eerste Kamer. In het parlementaire jaar 2018-2019 gebeurde dit door de open dag tijdens de viering van 100 jaar algemeen kiesrecht, door deelname aan het Democratiefestival en door de jaarlijkse openstelling van het gebouw van de Eerste Kamer tijdens Open Monumentendag.

100 jaar algemeen kiesrecht

De viering van 100 jaar algemeen kiesrecht trok 30 maart 2019 vierduizend bezoekers naar het Binnenhof in Den Haag. De deuren van de Eerste en Tweede Kamer en de Ridderzaal waren de hele dag geopend voor het publiek. Gedurende de dag vonden verschillende activiteiten plaats die in het teken stonden van de viering dat 100 jaar eerder – in 1919 – met de verwerving van het actief kiesrecht voor vrouwen het algemeen kiesrecht voor volwassen mannen en vrouwen bewerkstelligd werd.

Bezoekers kregen filmpjes te zien over het werk van de Eerste Kamer en hoe de Kamer gekozen wordt. Vervolgens kregen zij in de centrale hal uitleg over de gevolgen van de recente Provinciale Statenverkiezingen voor de samenstelling van de nieuwe Eerste Kamer in juni 2019. In de plenaire zaal van de Eerste Kamer werd een inkijsje gegeven in het debat dat op 10 juli 1919 plaatsvond in diezelfde zaal over het initiatiefwetsvoorstel van Tweede Kamerlid Henri Marchant waarmee vrouwen actief kiesrecht kregen. Ook was er de gelegenheid om in gesprek te gaan met Kamerleden.

Viering 100 jaar algemeen kiesrecht

Democratiefestival

Eerste Kamerleden hebben vrijdag 30 en zaterdag 31 augustus op Waal-eiland Veur-Lent bij Nijmegen deelgenomen aan het eerste landelijke Democratiefestival, georganiseerd door het ministerie van Binnenlandse Zaken en de Vereniging Nederlandse Gemeenten.

Zo namen de senatoren [Esther-Mirjam Sent](#) (PvdA), [Niko Koffeman](#) (PvdD) en [Tiny Kox](#) (SP) vrijdagmiddag deel aan het Grote Gelddebat. Zij gingen hierin met elkaar en met het publiek in debat. Senator [Boris Dittrich](#) (D66) nam vrijdag deel aan het Migratiedebat. Zaterdag debatteerde senator [Lennart van der Linden](#) (FVD) met publiek en politici in het Grote Polarisatiedebat. De Griffier van de Eerste Kamer, [Remco Nehmelman](#), en persvoorlichter Gert Riphagen gaven vrijdagmiddag een presentatie over beeldvorming over de Eerste Kamer en gingen hierover ook met publiek in gesprek.

Senatoren Sent (PvdA) en Koffeman (PvdD)

Senator Kox (SP)

Senator Dittrich (D66)

Senator Van der Linden (FVD)

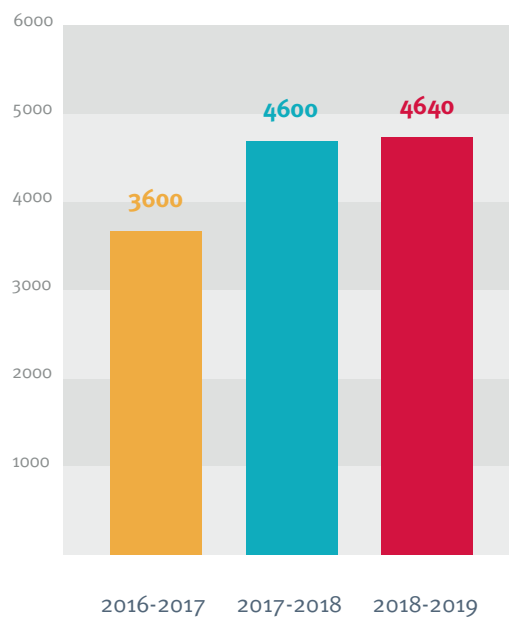

Open Monumentendag 2019

Zaterdag 14 september bezochten 4.640 bezoekers de gebouwen van de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, het ministerie van Algemene Zaken en de Ridderzaal. Er was één gezamenlijke route uitgezet door de gebouwen van deze instituties, waarbij bezoekers onder meer de plenaire vergaderzalen van beide Kamers en die van de Ministerraad – de Trêveszaal – en de Ridderzaal konden bezichtigen. Bezoekers konden in de Raad van State-gang de winnende foto en de genomineerde foto's van de Prinsjesfotoprijs zien. Ook konden bezoekers met elkaar in discussie gaan over stellingen die betrekking hadden op het werk van de Eerste Kamer. Daarnaast waren de Voorzitter en enkele andere Kamerleden aanwezig om met bezoekers in gesprek te gaan.

Bezoekers Open Monumentendag

Open Monumentendag 2019

3. Provincies

De provincies en de Eerste Kamer hebben een bijzondere band. Dat is eens in de vier jaar goed zichtbaar wanneer de leden van Provinciale Staten en van de Kiescolleges in het Caribisch deel van het Koninkrijk de Eerste Kamerleden kiezen. In dit parlementaire jaar waren die, indirecte, verkiezingen voor de Eerste Kamer op 27 mei 2019, nadat twee maanden eerder, op 20 maart 2019, de directe verkiezingen voor Provinciale Staten plaatsvonden.

Bezoek Friesland en Zeeland

De Staten van alle provincies brengen iedere Kamerperiode een bezoek aan het Binnenhof. Delegaties van Gedeputeerde en Provinciale Staten van Friesland en Zeeland hebben woensdag 10 oktober 2018 in de plenaire zaal van de Eerste Kamer met senatoren gedebatteerd over landsgrensoverschrijdende samenwerking en circulaire economie, energietransitie en toekomst van de landbouw. Daarmee bezochten deze Kamerperiode (2015-2019) de laatste twee provincies in het kader van de provinciebezoeken de Eerste Kamer.

Eerste Kamer als stembureau

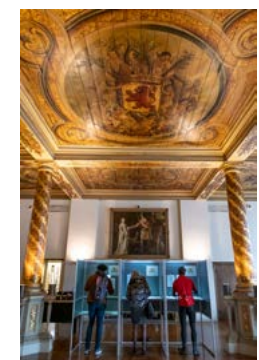
De Eerste Kamer is woensdag 20 maart 2019 voor het eerst in de geschiedenis stembureau geweest bij verkiezingen. Ruim 1800 mensen brachten in de historische Noenzaal hun stem uit voor de Statenverkiezingen voor Zuid-Holland en/of het Hoogheemraadschap Delfland. De Eerste Kamervoorzitter had in de ochtend gedurende drie uur ook zitting in het stembureau. In het verleden kon aan het Binnenhof alleen gestemd worden in het gebouw van de Tweede Kamer.

Provinciebezoek Friesland en Zeeland

Eerste Kamer als stembureau op 20 maart 2019

4. Publicaties

De Eerste Kamer brengt met enige regelmaat nieuwe publicaties uit, zoals brochures en boeken over het werk van de Kamer.

Wist je dat...?

De Eerste Kamer heeft sinds de zomer van 2017 op haar Twitter-account een rubriek met als hashtag 'Wistjedat'. Een selectie van deze tweets tussen augustus 2017 en juni 2019 is gebundeld. In het boekje 'Wist je dat...? De Eerste Kamer in 100+ tweets' staan wetenswaardigheden over de geschiedenis, over de personen, over gebeurtenissen en over het gebouw van de Eerste Kamer. De tweets zijn gebundeld ter gelegenheid van het aantreden van de nieuwe leden van de Eerste Kamer op 11 juni 2019. De reeks gaat verder op het [Twitter-account](#) van de Eerste Kamer.

5. Eerste Kamer online

Website Europapoort.nl

De Eerste Kamer heeft 15 november 2018 haar vernieuwde website EuropaPoort in gebruik genomen. De inhoud is beter toegankelijk voor de nieuwste mobiele apparaten en de site maakt meer gebruik van beeldmateriaal. De belangrijkste informatie is beter zichtbaar geworden op de homepage. Op EuropaPoort is de stand van zaken van aanhangige Europese voorstellen goed te volgen via onder meer dossiers en berichtgeving daarover. Ook de Europese werkwijze van de Eerste Kamer wordt toegelicht. Europapoort.nl bestaat sinds 2003 naast de hoofdwebsite EersteKamer.nl.

Sociale media

De Eerste Kamer is al enige tijd actief op sociale media. Sinds 2007 heeft de Kamer een [YouTube-account](#) waar onder andere voorlichtingsfilms en integrale videoverslagen van deskundigenbijeenkomsten terug te zien zijn. In 2009 werd de Eerste Kamer actief op [Twitter](#) en in 2018 op [Instagram](#). Naast nieuwsberichten over het werk van de Eerste Kamer en de Kamerleden worden de sociale mediakanalen ook gebruikt voor achtergrondinformatie. Ook op [LinkedIn](#) is de Eerste Kamer te vinden. Op dat kanaal gaat het vooral om vacatures en personele wisselingen, zoals nieuwsberichten over de nieuw gekozen Voorzitter en Ondervoorzitters.

IV. Bijlagen

1. Samenstelling fracties

1. Samenstelling fracties

september 2018 – september 2019

*De ‘oude’ Eerste Kamer:
tot en met 10 juni 2019**

*Op 27 mei 2019 vonden Eerste Kamerverkiezingen plaats door de leden van Provinciale Staten

20011608

Samenstelling fracties 2018-2019 tot en met 10 juni 2019

VVD (13 zetels)*

Broekers-Knol, mr. A.
(Voorzitter Eerste Kamer tot en met 10 juni 2019)

Bruijn, prof. dr. J.A.

Bruijn-Wezeman,
R.G. de

Duthler, mr. dr. A.W.
tot 26 april 2019 lid van de VVD-fractie, zie ook Fractie-Duthler

Huijbregts-Schiedon,
W.H.
(vice-fractievoorzitter)

Jorritsma-Lebbink, A.
(fractievoorzitter)

Kappen, generaal-majoor der Mariniers (b.d.), F.E. van

Klip-Martin, drs. T.

Knip, drs. M.A.J.
(vice-fractievoorzitter)

Schaap, prof. dr. ing. S.

Schouwenaar, mr. J.M.

Ven, mr. M.P.M. van de
(fractiesecretaris)

Wever, drs. R.

Atsma, J.J.

Bijsterveld, prof. dr. S.C. van

Brinkman, mr. drs. L.C.
(fractievoorzitter)

Flierman, dr. A.H.
(Eerste Ondervoorzitter Eerste Kamer tot en met 10 juni 2019)

Kesteren, mr. N.J.J. van
(vice-fractievoorzitter)

Knapen, dr. H.P.M.

Lokin-Sassen, mr. P.E.M.S.

Martens, drs. M.J.Th.
(fractiesecretaris)

Oomen-Ruijten,
M.G.H.C.

Rij, mr. M.L.A. van

Rombouts, mr. dr. A.G.J.M.

Vries-Leggedoor,
G. de

Andriessen, mr. dr. M.F.
vanaf 25 september 2018

Backer, jhr. mr. J.P.
(Tweede Ondervoorzitter Eerste Kamer tot en met 10 juni 2019)

Bredenoord, prof. dr. A.L.
afwezig i.v.m. zwangerschaps- en bevallingsverlof van 3 oktober 2018 tot en met 23 januari 2019

Engels, prof. mr. J.W.M.
(fractievoorzitter)

Gout-Van Sinderen,
drs. M.W.
vanaf 12 maart 2019

Pijlman, drs. H.J.

Prast, prof. dr. H.M.
tot 1 maart 2019

Rinnooy Kan, prof. dr. A.H.G.
(vice-fractievoorzitter, fractiesecretaris)

Schaper, prof. drs. H.A.
tot 16 januari 2019

Schnabel, prof. dr. P.

Stienen MA, drs. C.P.W.J.

Vink, mr. A.P.
gedurende het zwangerschaps- en bevallingsverlof van prof. dr. A.L. Bredenoord van 3 oktober 2018 tot en met 23 januari 2019, en vanaf 29 januari 2019

PVV (9 zetels)

Aardema, M.

Dercksen, R.G.J.

Dijk, P. van

Faber-van de Klashorst, M.H.M.
(fractievoorzitter)

Hattem, A.W.J.A. van

*Vanaf 26 april 2019 12 zetels door afsplitsing van mr. dr. A.W. Duthler

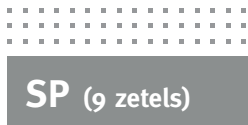
20011608

Kesteren, A.J.M. vanKox, M.J.M.
(fractievoorzitter)Postema, drs. A.Lintmeijer, drs. F.C.W.C.
(fractiesecretaris)Leeuwen, F. van
gedurende de afwezigheid van drs. Ch. Teunissen van 16 oktober 2018 tot 11 maart 2019

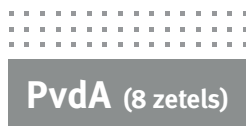
OSF (1 zetel)

Kok, mr. C.J.Meijer, M.P.Sent, prof. dr. E.M.
(fractievoorzitter)Strik, mr. dr. M.H.A.
(fractievoorzitter)Teunissen, drs. Ch.
(fractiesecretaris) van 10 oktober 2018 tot 12 maart 2019 afwezig vanwege het tijdelijk lidmaatschap van de Tweede KamerHoeve, drs. H. ten
(fractievoorzitter)Sluijs, D.J. van derOverbeek, prof. dr. H.W.Sini, M. MAVos, ir. M.B.
tot 25 september 2018Fractie-Duthler
(1 zetel)Strien, ir. drs. G.A. van
(vice-fractievoorzitter)Ruers, mr. dr. R.F.
vanaf 5 februari 2019Verheijen, drs. L.H.J.ChristenUnie
(3 zetels)

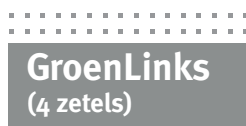
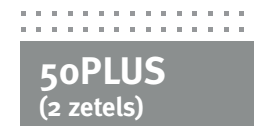
SGP (2 zetels)

Duthler, mr. dr. A.W.
vanaf 26 april 2019
(daarvoor lid van de VVD-fractie)

SP (9 zetels)

Reuten, dr. G.A.T.M.Vlietstra, J.G.Bikker, mr. M.H.Dijk, mr. D.J.H. van
(vice-fractievoorzitter)Apeldoorn, dr. E.B. vanWezel EMOc, mr. A.M.T.
tot 1 februari 2019Zandbrink, ir. W.W. van
(fractiesecretaris)Ester, dr. P.
(vice-fractievoorzitter)Schalk, P.
(fractievoorzitter)Don, H.M.

PvdA (8 zetels)

GroenLinks
(4 zetels)Kuiper, prof. dr. R.
(fractievoorzitter)50PLUS
(2 zetels)Gerkens, A.M.V.
(vice-fractievoorzitter, fractiesecretaris)Fiers, drs. M.C.T.Binnema, dr. H.A.
vanaf 2 oktober 2018

PvdD (2 zetels)

Baay-Timmerman, mr. M.H.H.Köhler, F.Nooren, drs. J.E.A.M.Ganzevoort, prof. dr. R.R.
(vice-fractievoorzitter)Koffeman, drs. N.K.
(fractievoorzitter)Nagel, J.G.
(fractievoorzitter)

2. Samenstelling fracties

september 2018 – september 2019

*De ‘nieuwe’ Eerste Kamer:
vanaf 11 juni 2019**

*Op 27 mei 2019 vonden Eerste Kamerverkiezingen plaats door de leden van Provinciale Staten

Samenstelling fracties 2018-2019 vanaf 11 juni 2019

VVD (12 zetels)

Adriaansens, mr. drs. M.A.M.

Arbouw, A.L.E.

Ballekom, W.T. van
(penningmeester)

Blécourt-Wouterse, mr. M.A. de

Bruijn, prof. dr. J.A.
(Voorzitter Eerste Kamer sinds 2 juli 2019)

Bruijn-Wezeman, R.G. de

Burg, E. van der

Geerdink, drs. P.W.

Jorritsma-Lebbink, A.
(fractievoorzitter)

Klip-Martin, drs. T.
(vice-fractievoorzitter)

Meijer, drs. H.J.

Wever, drs. R.
(fractiesecretaris)

FVD (12, later 9 zetels)

De fractie van Forum voor Democratie heeft bij de verkiezingen van 2019 12 zetels behaald. Sinds 28 juli 2019 is het lid Otten geen lid meer van de fractie van het FVD. De fractie had sinds die dag elf zetels. Sinds 20 augustus 2019 maken de leden Rookmaker en De Vries geen deel meer uit van de fractie van de FVD. De fractie heeft sinds die dag negen zetels. Zie ook Fractie-Otten.

Beukering, Bgen
(b.d.), drs. A.J.A.

Cliteur, prof. dr. P.B.
(fractievoorzitter)

Dessing, J.

Frentrop, dr. P.M.L.
(vice-fractievoorzitter)

Hermans, drs. O.J.
(vervang van 10 september 2019 t/m 12 november 2019 N.J.F. Pouw-Verweij i.v.m. diens zwangerschaps- en bevallingsverlof)

Linden MSc, L.P. van der

Nanninga, A.

Panderen, J. van
(fractiesecretaris en penningmeester)

Pouw-Verweij, N.J.F.
(van 24 juli 2019 t/m 12 november 2019 afwezig i.v.m. zwangerschaps- en bevallingsverlof)

Wely, L.F.A.M. van

CDA (9 zetels)

Atsma, J.J.

Doornhof, mr. drs. H.

Essers, prof. dr. P.H.J.

Kesteren, mr. N.J.J. van
(vice-fractievoorzitter)

Knapen, dr. H.P.M.
(fractievoorzitter)

Oomen-Ruijten, M.G.H.C.
(penningmeester)

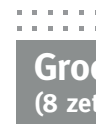
Prins-Modderaar, G.
(fractiesecretaris)

Rietkerk, drs. Th. W.

Rombouts, mr. dr. A.G.J.M.

Boer, mr. drs. M.M. de

Ganzevoort, prof. dr. R.R.

Gulp, drs. R. van

Karimi, F.
(vice-fractievoorzitter, fractiesecretaris)

Kluit, drs. S.
(penningmeester)

Rosenmöller, P.
(fractievoorzitter)

Veldhoen, mr. G.V.M.

Vendrik, C.C.M.

Backer, jhr. mr. J.P.
(vice-fractievoorzitter)

D66 (7 zetels)

20011608

Bredenoord, prof. dr. A.L.
(fractievoorzitter)

Nooren, drs. J.E.A.M.
(Eerste Ondervoorzitter Eerste Kamer sinds 9 juli 2019, fractiesecretaris)

Strien, ir. drs. G.A. van
(vice-fractievoorzitter)

Huizinga-Heringa, J.C.
(fractiesecretaris)

Otten, mr. drs. H.
(fractievoorzitter)

Dittrich, mr. B.O.

Sent, prof. dr. E.M.
(vice-fractievoorzitter)

Verkerk, M.J.
(penningmeester)

Rookmaker, drs. D.
(penningmeester)

Gerbrandy, G.
(fractievoorzitter)

Huffelen, drs. A.C. van
(fractiesecretaris en penningmeester)

Vos, dr. M.L.
(fractievoorzitter)

Apeldoorn, dr. E.B. van

Vries, J.W.E. de (vice-fractievoorzitter en fractiesecretaris)

Moonen, ir. ing. C.

Recourt, mr. J.

Gerkens, A.M.V.
(Tweede Ondervoorzitter Eerste Kamer sinds 9 juli 2019, vice-fractievoorzitter)

Koffeman, drs. N.K.
(fractievoorzitter)

Pijlman, drs. H.J.

Janssen, mr. R.A.
(fractiesecretaris en penningmeester)

Nicolai, prof. mr. P.
(penningmeester)

Baay-Timmerman, mr. M.H.H.
(vice-fractievoorzitter, fractiesecretaris en penningmeester)

Stienen MA, drs. C.P.W.J.

Bezaan, mr. I.A.

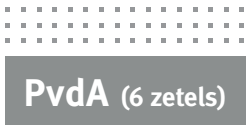
Kox, M.J.M.
(fractievoorzitter)

Teunissen, drs. Ch.
(fractiesecretaris)

Rooijen, drs. M.J. van
(fractievoorzitter)

Faber-van de Klashorst, M.H.M.
(fractievoorzitter)

Crone, drs. F.J.M.

Hattem, A.W.J.A. van
(fractiesecretaris)

Bikker, mr. M.H.
(fractievoorzitter)

Op 28 juli 2019 vormde Henk Otten de Fractie-Otten. Eerder was hij van 11 juni 2019 tot 28 juli 2019 lid van de FVD-fractie in de Eerste Kamer. Op 20 augustus 2019 hebben de leden Rookmaker en De Vries zich aangesloten bij de Fractie-Otten. Eerder waren zij van 11 juni 2019 tot 20 augustus 2019 lid van de FVD-fractie.

Dijk, mr. D.J.H. van
(vice-fractievoorzitter, fractiesecretaris en penningmeester)

Koole, prof. dr. R.A.

Kesteren, A.J.M. van

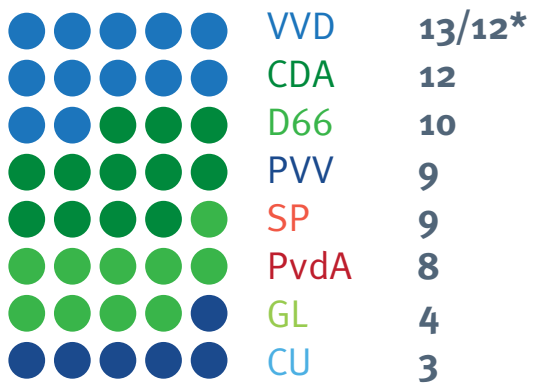
Ester, dr. P.
(vice-fractievoorzitter)

Schalk, P.
(fractievoorzitter)

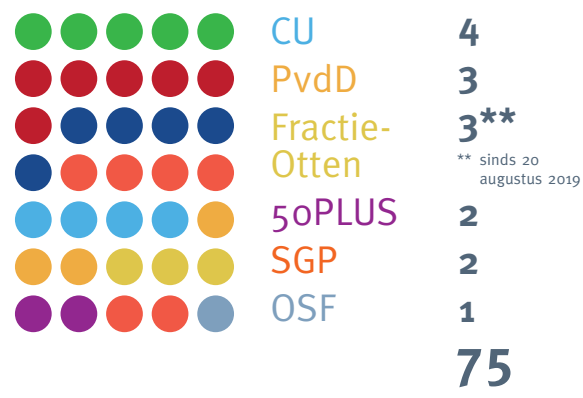
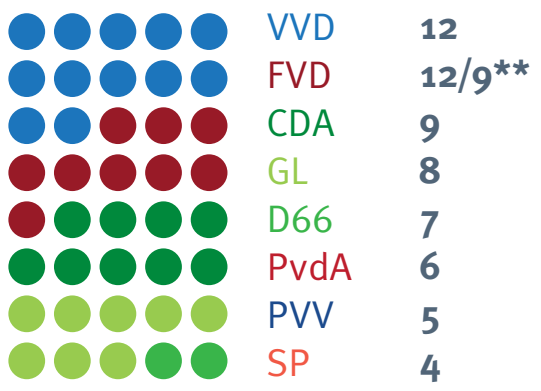
Zetelverdeling 2018-2019

Zetelverdeling tot 11 juni 2019

* sinds 20 augustus 2019

Zetelverdeling sinds 11 juni 2019

2. Commissies

[Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat / Algemene Zaken en Huis van de Koning \(BiZa/AZ\)](#)

[Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking \(BDO\)](#)

[Economische Zaken en Klimaat / Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit \(EZK/LNV\)](#)

[Europese Zaken \(EUZA\)](#)

[Financiën \(FIN\)](#)

[Immigratie & Asiel / JBZ-Raad \(I&A/JBZ\)](#)

[Infrastructuur, Waterstaat en Omgeving \(IWO\)](#)

[Justitie en Veiligheid \(J&V\)](#)

[Koninkrijksrelaties \(KOREL\)](#)

[Onderwijs, Cultuur en Wetenschap \(OCW\)](#)

[Sociale Zaken en Werkgelegenheid \(SZW\)](#)

[Verzoekschriften](#)

[Volksgezondheid, Welzijn en Sport \(VWS\)](#)

3. De organisatie van de Eerste Kamer

Om het werk van de Eerste Kamer in goede banen te leiden, kent de Kamer twee soorten organisaties: een politieke en een ambtelijke. De politieke organisatie omvat de plenaire vergadering, de Kamercommissies, de Huishoudelijke Commissie, het College van Senioren, en de fracties.

De ambtelijke organisatie (de griffie) ondersteunt het werk van de Eerste Kamerleden. Aan het hoofd van de griffie staat de Griffier die leiding geeft aan de inhoudelijke, organisatorische en facilitaire ondersteuning van alle Leden.

3.1 Politieke organisatie

Plenaire vergadering

In de plenaire vergadering wordt gesproken en gestemd over wetsvoorstellen nadat de behandeling daarvan eerst schriftelijk is voorbereid door een commissie. Ook worden er algemene beschouwingen en beleidsdebatten gehouden.

Commissies

De Eerste Kamer kent vaste commissies en bijzondere commissies. Als werkterrein hebben ze het beleidsterrein van een bepaald ministerie of een onderdeel ervan. Zo heeft elk ministerie minstens één vaste commissie. In vaste commissies zitten één of meer leden uit elke fractie. De voornaamste taak van een commissie is de schriftelijke en/of mondelinge voorbereiding van wetsvoorstellen met de verantwoordelijke bewindslieden.

Huishoudelijke Commissie

De Kamervoorzitter en de Ondervoorzitters vormen samen de Huishoudelijke Commissie. Zij stelt bepaalde ambtenaren van de Kamer aan en stelt de taken en instructies van de Griffier en de plaatsvervangende griffiers vast. De commissie houdt ook toezicht op de aansturing van de ambtelijke organisatie door de Griffier. Tot slot stelt de Huishoudelijke Commissie de conceptbegroting op voor de uitgaven van de Eerste Kamer (de zogenaamde ‘raming’) en de verantwoording.

College van Senioren

De Kamervoorzitter wordt bijgestaan door het College van Senioren. Dit college – dat wekelijks vergadert en wordt voorgezeten door de Voorzitter – adviseert de Kamervoorzitter gevraagd en ongevraagd over besluiten die hij op basis van het Reglement van Orde neemt. Een belangrijke taak van het college is de advisering van de Kamervoorzitter over de agenda van de plenaire vergadering. De Ondervoorzitters kunnen de vergadering van het college bijwonen.

Vergadering College van Senioren

Fracties

Een groep personen die via de kandidatenlijst van één partij zijn verkozen, wordt aangeduid als fractie. Fracties worden politiek geleid door een fractievoorzitter. In de fractievergadering bepalen fracties welk standpunt zij zullen innemen met betrekking tot de onderwerpen die op de agenda van de plenaire en commissievergaderingen staan. In grotere fracties worden de werkzaamheden meestal onderling verdeeld. Per beleidsterrein bereiden één of meerdere woordvoerders de behandeling van wetsvoorstellen voor en voeren zij het woord bij de plenaire behandeling.

3.2 Ambtelijke organisatie

De griffie is de ambtelijke organisatie die de Eerste Kamer bij de uitvoering van haar (grond)wettelijke taken ondersteunt.

Inhoudelijke ondersteuning

De afdeling Inhoudelijke Ondersteuning staat de commissies en individuele Leden van de Kamer bij in hun wetgevende en controlerende werk. De afdeling bereidt de plenaire en commissievergaderingen voor, zorgt voor verslaglegging en voor uitvoering van genomen besluiten. Ook ondersteunt zij de voorbereiding van de behandeling van wetsvoorstellen en correspondentie met de regering. De afdeling staat onder leiding van de eerste plaatsvervangend griffier.

Bedrijfsvoering en facilitaire zaken

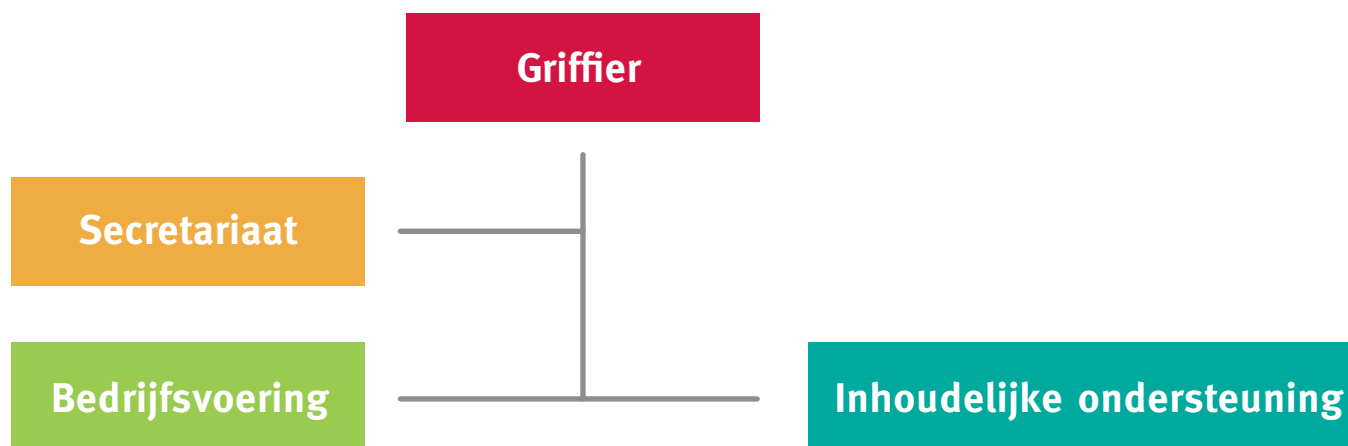
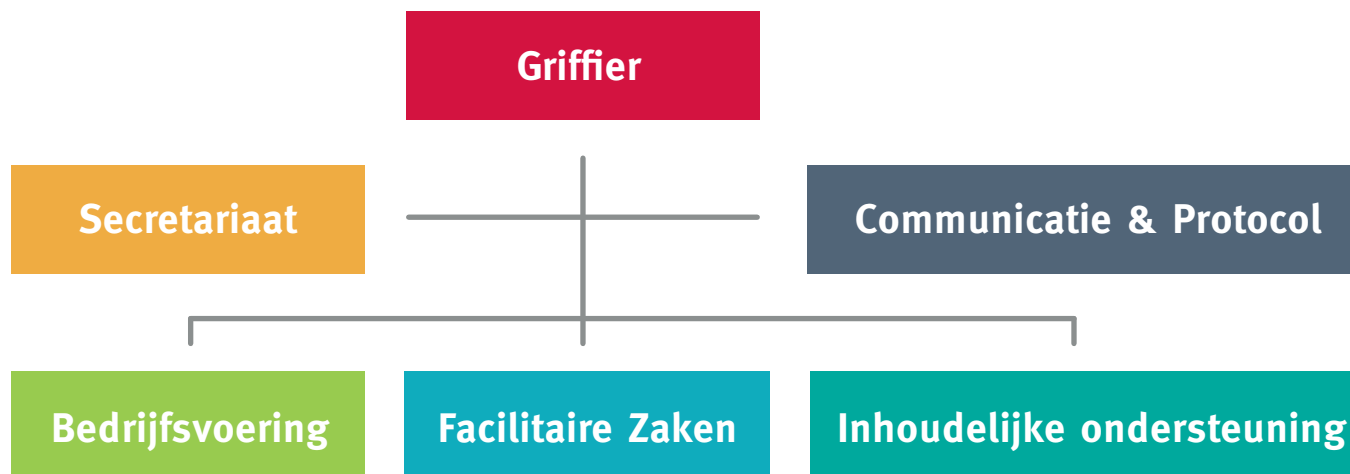
Deze afdelingen zorgen voor het ondersteunen van de processen en de organisatie van de Eerste Kamer met betrekking tot facilitaire-, financiële-, organisatorische-, ICT- en personele aangelegenheden. Samengevat zorgt de afdeling ervoor dat Kamerleden, de fracties en griffiemedewerkers op een goede manier hun werk kunnen doen, en bezoekers op een gastvrije manier worden ontvangen.

Ondersteuning Voorzitter en Griffier

De ondersteuning van de Voorzitter en Griffier bestaat uit het secretariaat van de Voorzitter en de Griffier en de eenheid Communicatie & Protocol. Het secretariaat verzorgt de secretariële ondersteuning van de Voorzitter en de Griffier. In de zomer van 2019 is de eenheid Communicatie & Protocol (C&P) onder directe verantwoordelijkheid van de Griffier komen te vallen. Tot die tijd maakte de eenheid deel uit van de afdeling Inhoudelijke Ondersteuning. De eenheid verzorgt de (media)voorlichting over en maakt verslagen van plenaire en commissievergaderingen. Verder organiseert C&P de protocollaire kant van (inter)nationale ontvangsten door de Eerste Kamer. Ook is de eenheid verantwoordelijk voor de organisatie van Verenigde Vergaderingen zoals die op Prinsjesdag.

De kamerbewaarder gaat mevrouw Vink (D66) die zal worden beëdigd voor, gevolgd door de Griffier

Organisatiestructuur tot 15 augustus 2019**Nieuwe organisatiestructuur sinds 15 augustus 2019**

De vaste formatie van de ambtelijke organisatie heeft een omvang van 53,33 fte.

Formatieopbouw	Aantal formatieplaatsen
Griffier	1
Secretariaat	2,5
C&P	4,5
Inhoudelijke Ondersteuning	23,83
Bedrijfsvoering	8
Facilitaire Zaken	13,50
Totale formatie	53,33

Personeelsbezetting/aantal fulltime en parttime/leeftijdsoopbouw en aantal mannen/vrouwen

Op 1 augustus 2019 kende de Eerste Kamer een gemiddelde bezetting van 50,14 fte's en werkten er in totaal 55 medewerkers in de ambtelijke organisatie. Van de 55 medewerkers zijn er 18 medewerkers parttime werkzaam.

De leeftijdsopbouw en verdeling m/v ziet er als volgt uit:

Leeftijdsklassen	Man	Vrouw
21 t/m 25	0	1
26 t/m 30	3	1
31 t/m 35	4	2
36 t/m 40	3	1
41 t/m 45	1	3
46 t/m 50	3	2
51 t/m 55	5	2
56 t/m 60	6	6
>60	3	9
Totaal	28	27

4. Kosten wetgeving en controle Eerste Kamer

De verplichtingen, uitgaven en ontvangsten (in € 1000)					
	2018	2017	2016	2015	2014
1. Verplichtingen	14424	10892	11771	11017	9938
Uitgaven – totaal	12707	10892	11771	11017	9938
01. Apparaat	9035	7366	8317	7086	6528
02. Vergoedingen Voorzitter en leden Eerste Kamer	3590	3439	3360	3368	3346
03. Verenigde Vergadering	82	87	94	563	64
Ontvangsten	193	169	198	213	101

De Eerste Kamer legt de begroting van de kosten voor haar functioneren vast in de zogeheten ‘raming’. Deze wordt opgesteld onder verantwoordelijkheid van de Huishoudelijke Commissie. De schriftelijke voorbereiding vindt plaats door de Eerste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis van de Koning (BiZa/AZ). De Eerste Kamer stelt de raming in een openbare vergadering vast en zendt de raming naar de regering ter opneming in de begroting voor de Staten-Generaal. De raming voor het jaar 2020 is op 21 mei 2019 als hamerstuk in de Eerste Kamer aanvaard.

Buiten de raming van de Eerste Kamer vallen de kosten van interparlementaire activiteiten in het kader van parlementaire assemblees. Daarvoor kent de begrotingsstaat Staten-Generaal een afzonderlijk artikel.

Voor meer informatie: <http://www.eerstekamer.nl/begrip/raming>

Colofon

Dit is een uitgave van de
Eerste Kamer der Staten-Generaal

Ontwerp en vormgeving

Corps ontwerpers, Den Haag
www.corps.com

Fotografie

Hans Kouwenhoven/Eerste Kamer,
behalve:

- Gerkens/IPU – copyright IPU
- Martens/NAVO – copyright NATO PA
- PACE Straatsburg – copyright Council of Europe/Ellen Wuibaux
- EU Parlementsvoorzitters – copyright Parlementsdirektion/Johannes Zinner
- AES Parijs – copyright AES
- Helsinki GBVB – copyright Kimmo Brandt/ Compic/Parliament of Finland
- Democratiefestival – alle foto's behalve Van der Linden – copyright Jeroen van der Meyde
- Democratiefestival – Van der Linden – copyright Wineke Onstwedder/ Nederlands Debat Instituut

Eerste Kamer der Staten-Generaal

Postbus 20017, 2500 EA Den Haag
Binnenhof 22, 2513 AA Den Haag

telefoon 070 312 92 00

internet www.eerstekamer.nl
www.europapoort.nl
www.staten-generaal.nl

e-mail postbus@eerstekamer.nl

twitter [@EersteKamer](https://twitter.com/EersteKamer)

instagram [@EersteKamer](https://www.instagram.com/EersteKamer)

